ISBN NO: 978-93-83619-15-3

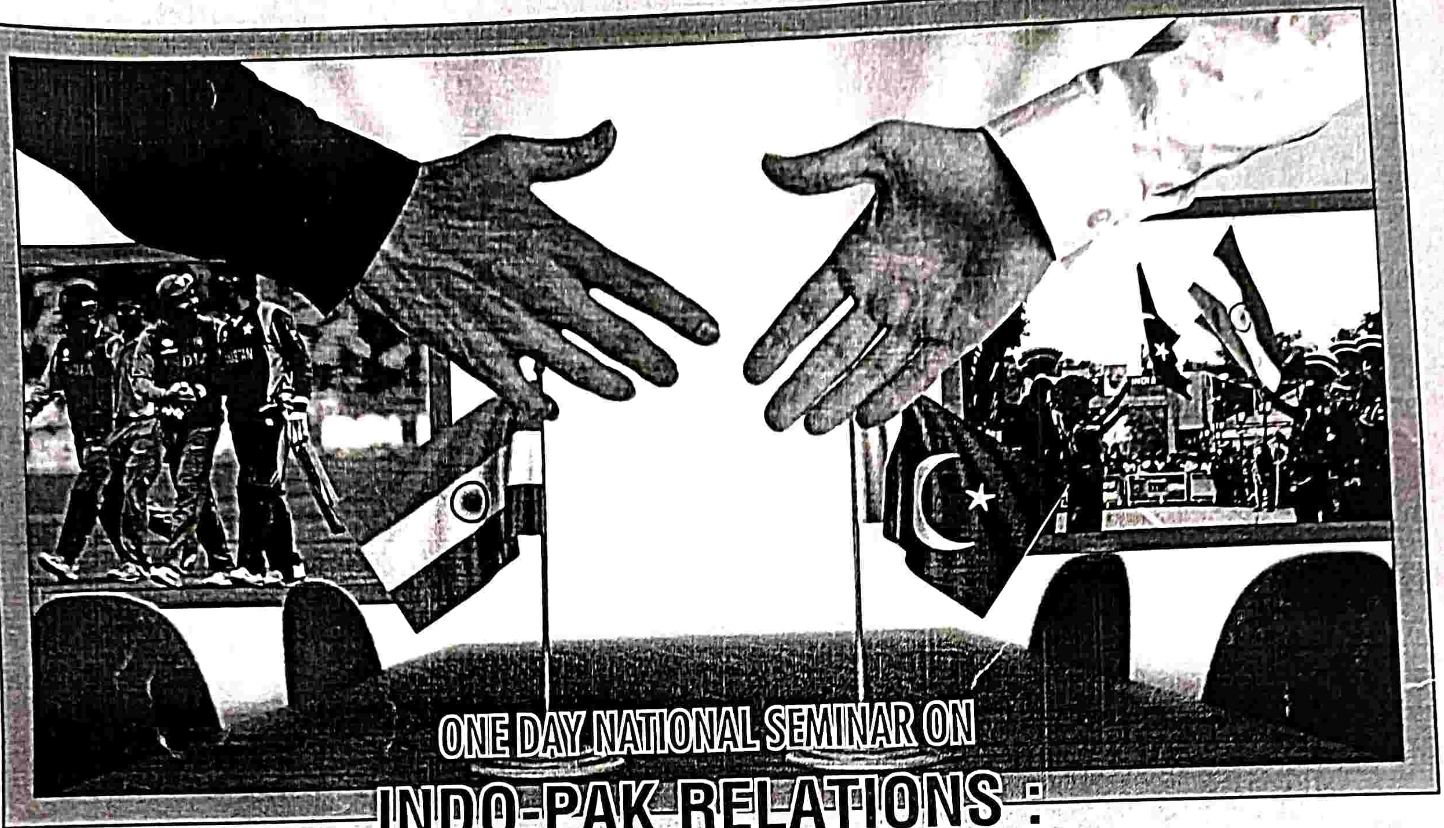

ONE DAY NATIONAL SEMINAR ON

INDO-PAK RELATIONS : HISTORICAL & POLITICAL PERSPECTIVES

December- 22, 2018

SEMINAR PROCEEDINGS

Editors
Prof. Anant A. Rindhe
Dr. Sandip B. Kale

Organized by

DEPARTMENT OF POLITICAL SCIENCE & DEPARTMENT OF HISTORY

YESHWANT MAHAVIDYALAYA, SELOO

NAAC Reaccredited by **B** Grade

| Ph. 07155-220227 | Email : principal_seloo@yahoo.com | Website : ymseloo.edu.in

VOL - I

ISBN NO: 978-93-83619-15-3

Sr. No.	Title	Author	Page No.
60.	विदेश नीति तथा भारत पाक संबंध	डॉ. रश्मिप्रभा फरे	163
61.	दहशतवाद और भारत पाक संबंध	डॉ. (श्रीमति) कृष्णा सोलंकी	166
62.	"आजादी के पश्चात भारत–पाक संबंध"	डॉ. एस. एस. डावर	168
63.	काशमीर एंव पं० जवाहरलाल नेहरू : एक अध्ययन	डॉ शकुन मिश्रा	170
64.	वर्तमान संदर्भ में भारत पाक संबंध (सामान्य संबंधो की असफल कोशिश)	डॉ. एस. के. गोयल	173
65.	कश्मीर और पं. जवाहरलाल नेहरू	डॉ. राष्ट्रपाल गणवीर	175
66.	भारत –पाक सम्बन्धः कश्मीर समस्या	डॉ. प्रमोद सिंह डॉ. दिनकर त्रिपाठी	177
67.	भारत पाकिस्तान विवाद	डॉ. परविंदर कौर खनूजा	181
68.	भारत पाक संबंध – एक अध्ययन	डॉ. टी. आर ब्राम्हणे	183
69.	कश्मीर प्रश्न और पंडित जवाहरलाल नेहरू ऐतिहासिक व राजकीय परिप्रेक्ष्य एक विवेचन	डॉ. सुनीता कवीश्वर	185
70.	समकालीन समय में भारत पाकिस्तान संबंध	डॉ. अर्चना ज्ञानदेव पाटील	187
71.	दहशतवाद : भारत–पाकिस्तान संबंध	प्रा. डॉ. नितीन दादाराव गौरखेडे	191
72.	दहशतवाद आणि भारत पाक संबंध	प्रा. डॉ. संजय अवधुत	193
73.	शीत युध्दोत्तर कालखंडातील भारत–पाक संबंध	प्रा. विनोद मारोतराव मुडे	195

ISBN NO: 978-93-83619-15-3

शीत युध्दोत्तर कालखंडातील भारत–पाक संबंध

प्रा. विनोद मारोतराव मुडे
राज्यषास्त्र विभाग प्रमुख, श्री. साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय, वडनेर, ता. हिंगणघाट, जि. वर्धा

आधुनिक काळात जगातील प्रत्येक राष्ट्राला इतर राष्ट्राशी कोणत्या ना कोणत्या प्रकारचे संबंध ठेवावेच लागतात. वास्तविक पाहता एका राज्याने इतर राज्यांशी संबंध प्रस्थापित करणे ही काही नवी गोष्ट नाही. आंतरराष्ट्रीय राजकारणाच्या स्वरूपासंबंधी चर्चा करतांना असे लक्षात येते की, अगदी प्राचीन काळापासुन राज्यांना परस्परांशी संबंध ठेवण्याची गरज भासतं होती ही प्रक्रिया पुर्वीपासूच चालत आलेली गोष्ट असली तरी, आधुनिक काळात प्रत्येक राष्ट्राच्या दृष्टीने जगातील इतर राष्ट्रांशी नैतिक संबंध प्रस्थापित करणे अधिक निकीडीचे बनले आहे. कारण जगातील कोणतेही राष्ट्र स्वयंपूर्ण नाही. स्वतःच्या एकटयाच्या बळावर राष्ट्रीय हितसंबंधाची ध्येये साध्य करण्यास आपण असमर्थ आहोत. याची जाणीव प्रत्येक राष्ट्राला झालेली असते. अशा परिस्थितीत आपल्या राष्ट्रीय हितसंबंधाच्या गरजांची पूर्तता करण्यासाठी त्यास आंतरराष्ट्रीय समुदायातील अन्य काही राष्ट्रांचे सहकार्य घेणे भाग पडते.

जगातील प्रत्येक राष्ट्र काही विशिष्ट ध्येये व उद्दिष्टये डोळयासमोर ठेवून इतर राष्ट्रांशी आपले संबंध प्रस्थापित करीत असते. राष्ट्रीय हितसंबंधाचे रक्षण व संवर्धन हे ध्येय साध्य करण्यासाठीच प्रत्येक राष्ट्र इतर राष्ट्रांशी संबंध प्रस्थापित करते. हे संबंध प्रस्थापित करतांना राष्ट्राला त्या बाबतची काही तत्वे, धोरणे व कृती योजना निश्चित कराव्या लागतात. तेव्हा एखाद्या राष्ट्रीय हितसंबंध डोळयासमोर ठेवून जगातील अन्य राष्ट्रांशी संबंध ठेवण्यासाठी निश्चित केलेल्या तत्वांचा संच कृतीयोजना आणि विचारपूर्वक आखलेला मार्ग यांस त्या राष्ट्राचे परराष्ट्र धोरण असे म्हटले जाते.

शीत युध्दोत्तर काळात भारतीय विदेश नीतिपुढील आव्हांनाचा विचार करण्यापूर्वी शीतयुध्द समाप्तीचा आंतरराष्ट्रीय राजकारणावरील झालेल्या परिणामाचा विचार करणे आवश्यक ठरते. कारण हया परिणामांचा आपल्या विदेशनीतिवर प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्षरित्या प्रभाव पडला आहे. कारण अमेरिकेने जागतिकीकरण, खाजगीकरण व खुली अर्थव्यवस्था संपूर्ण जगावर लादली. त्यासाठी डंकेल व गॅटसारखे करार संयुक्तराष्ट्राच्या व्यासपीठरावरून सम्मत करून घेतले व त्याकरारातील जाचक अटी सर्व राज्यांवर लादल्या.

अमेरिकेने सर्वच राज्यावरील आपली औद्योगिक व आर्थिक क्षेत्रातील पकड इतकी घट्ट केली की चीन व रशिया सारखी समाजवादी राज्ये राष्ट्रीय उद्योग व व्यापाराच्या राष्ट्रीयकरणावर भर देत होते ते देखील शीतयुध्दोत्तर काळात अमेरिकेची खुली अर्थव्यवस्था आणि खाजगीकरणापुढे नतमस्तक झाले व त्यांनी आपल्या भूमीवर खाजगीकरणाचे स्वागत केले. शीतयुध्दापर्यंत आंतरराष्ट्रीय राजकारणात सैनिकीकरण सशस्त्रीकरण व अण्विकशास्त्र संपन्नता यांचे प्राबल्य होते ती निर्णायक तत्वे बाजूला सारली गेली आणि त्या जागी 'औद्योगिक विकास' व 'मुक्तव्यापारातून संपन्नता' ही आंतरराष्ट्रीय राजकारणावरील निर्णायक तत्वे पुढे आलीत. हया परिवर्तनाचा प्रभाव अन्न देशाप्रमाणे भारतावरही पडला. शीतयुध्दोत्तर काळात अलिप्त चळवळीच्या औचित्याचा प्रश्न उभा राहिला. आज जगात दुसरा प्रभावी गटच प्रतिस्पर्धी म्हणून उरला नाही. त्यामुळे भारतासह अनेक राष्ट्रांनी अमेरिकेच्या एकध्रुवी सत्तेपुढे शरणागती पत्करली.

भारतीय परराष्ट्र धोरणापुढल आव्हानें :–

आंतरराष्ट्रीय राजकारणात १९९० नंतर ची स्थित्यंतरे झाली त्याचा भारताच्या परराष्ट्र धोरणावरही प्रभाव पडणे अपरिहार्यच होते. हया बदलत्या स्थितीमुळे आपल्या विदेश नीतिपुढे जी आव्हाने उभी आहेत त्यांचे विश्लेषण पुढील प्रमाणे करता येईल.

ISSN 2230-7745

समाजशास्त्र संशोधन पत्रिका

मराठी समाजशास्त्र परिषद

वर्ष ३६ वे, अंक २३ वा, डिसेंबर, २०१८.

मराठी समाजशास्त्र परिषदेचे मुखपत्र

अनुक्रमणिका

अ. क्र.	लेखाचे शिर्षक	लेखक	पृ. क्र.
१.	अल्पसंख्याकांची अस्मिता: तात्वीक भ्रम आणि व्यावहारिक संदर्भ	जगन कराडे	...१
२.	नैसर्गिक संसाधन आणि सामाजिक न्याय...	संपत काळे	...६
३.	उत्तर जागतिकीकरणातील उपेक्षीतांचे संघटनीकरण	धनराज पाटील	...११
४.	सायबर स्त्रीवाद	प्रविण घोडेस्वार	...१६
५.	आदिवासी समाज व कुमारीमातांची समस्या	श्रीराम खाडे	...१९
६.	शासनाचे विनाअनुदान धोरण व मराठवाड्यातील उच्च शिक्षण	हनुमंत मिसाळ	...२४
७.	महिला सक्षमीकरणातील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान	ज्योती पोटे	...२८
८.	देवदासी प्रथा: एक समाजशास्त्रीय चिंतन	जया लाडे	...३१
९.	भारतीय महिलांचा राजकीय सहभाग	प्रविण मुधोळकर	...३६
१०.	भटक्या विमुक्त समाजातील वर्तमान समस्या व परिवर्तन	दिपक पवार	...४१
११.	जागतिक तापमान वाढीचे संभाव्य धोके व उपाययोजना	बाळकृष्ण रामटेके	...४४
१२.	बचत गटाच्या संकल्पनेतील महिला सशक्तीकरण	गणेश बहादे	...४७
१३.	समाजशास्त्र : समस्या व आव्हाने	कमलकिशोर इंगोले	...४९
१४.	जागतिकीकरणाचा आदिवासी समाज जीवनावरील परिणाम	मनोहर येरकलवार	...५२
१५.	सेझ जमीन अधिग्रहण विरोधी शेतकऱ्यांचा संघर्ष	मंजुषा नळगीरकर	...५६
१६.	जेष्ठ नागरिकाश्रमात राहणाऱ्या जेष्ठ नागरिकांची धार्मिक स्थिती	राजेंद्र बगाटे	...६१
१७.	भारतीय राज्यघटनेतील डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे योगदान	के. एस. काळे	...६७
१८.	महाराष्ट्रातील दुष्काळ निवारण : एक काळाची गरज	सुरेश धनवडे	...७१
१९.	सरोगसी माता	विलास पवार	...७४
२०.	महाराष्ट्रातील उच्च शिक्षणाची गती आणि स्थिती	नारायण कांबळे	...७७
२१.	आत्महत्या केलेल्या शेतकरी कुटुंबाना भेडसावणाऱ्या समस्या	रामेश्वर मोरे	...८३
२२.	सुशिक्षित बेरोजगारी आणि गुन्हेगारी	किशोर राऊत	...८५
२३.	महिलांच्या आर्थिक सक्षमीकरणाचे बदलते विविध पैलू	सुधा खडके	...८८
२४.	प्रसार माध्यम आणि ग्रामीण युवकांचे वर्तन	एस. के. राठोड	...९१
२५.	महिला सबलीकरण	हर्षला सुर्यवंशी	...९६
२६.	लिंगभाव विषमता : माता, बाल कुपोषण	भगवान मनाळ	...९८
२७.	लोकसंख्या विस्फोट : एक सामाजिक समस्या	अशोक सालोटकर	...१०२
२८.	जेष्ठांच्या समस्या व जेष्ठ नागरिक चळवळीची भूमीका	रविंद्र विखार	...१०४
२९.	काव्यसृष्टीत क्रांतिज्योती सावित्रीबाई फुलेंचे योगदान	संतोष मेंडेंकर	...१०६
३०.	शिक्षणाच्या खाजगीकरणाचा भिल्ल जमातीवरील प्रभाव	श्रीनिवास पिलगुलवार	...१०८
३१.	जातीभेदाचे मूलगामी चिंतन (ग्रंथ समिक्षण)	प्रियदर्शन भवरे	...११४
३२.	२८ व्या मराठी समाजशास्त्र परिषदेच्या अधिवेशनाचा अहवाल	अरूण पौडमल	...११८

बचत गटाच्या संकल्पनेतील महिला सशक्तीकरण

डॉ. गणेश बहादे, सा. लो. प्र. कला महाविद्यालय, वडनेर, ता. हिंगणघाट, जि. वर्धा मो. ९०४९६७३१६४

प्रस्तावना:— समाजातील मध्यमवर्गिय व दुर्बल घटकांना आशेचा किरण म्हणून स्वंयसहाय्यता गटाकडे पाहिले जात आहे. बचत ही नविन संकल्पना नसली तरी जगात फंड, भीशी अशा वेगवेगळया स्वरूपात बचत करण्याची पध्दत चालू होती. दक्षिण अमेरीका व आफ्रिका भागात (roting saving and credit association) हा बचतीचा प्रकार भीशीसी संबंधीत होता. आशिया खंडातील मागासलेले राष्ट्र म्हणून बांगलादेशाकडे पाहिले जाते. या देशात फार मोठया प्रमाणात दारिद्रय होते. या देशातील दारिद्रय दुर करण्यासाठी चितगांव विद्यापिठात प्राध्यापक असणारे व जगप्रसिध्द बांगलादेश ग्रामिण बॅंकेचे प्रणेते व नोबेल पुरस्काराचे मानकरी डॉ. महंमद युनूस यांनी स्वयंसहाय्यता गटाची सुरूवात 'जोबरा' या गावापासून केली. भारतामध्ये स्वंयसहाय्यता गटाची चळवळ 'म्हैसूर रिसेटलमेंट ॲड डेव्हलोपमेंट एजन्सी' (मायगडा) या संस्थने सुरू केली. त्यांनी 'credit management group' निर्माण केले नाबार्डने स्वंयसहाय्यता गटांना आर्थिक क्षेत्रात कायदेशीर मान्यता देऊन बचत गटांच्या चळवळीला सुरूवात केली. या चळवळीत महिलांचा सहभाग वाढत गेला. बचत गटाकरीता स्वयंसेवी संस्थांचे फार मोठे योगदान असून 'सधन', 'धन फाऊंडेशन' आणि 'आसा' या सारख्या संस्था बचत गटाचे काम करतात.

बचत गटाची संकल्पना — महाराष्ट्रात महिला बचत गटाची चळवळ जोमाने सुरू असुन ग्रामिण भागात नवनविन बचत गट सुरू होत आहे. त्याव्दारे आर्थिक स्वयंपूर्णतेच्या दिशेने होणारी महिलांची वाटचाल ही अत्यंत स्फुर्तीदायक आहे. स्वयंसहाय्यता गट, बचत गट, काटकसर व कर्ज गट अशा वेगवेगळया नावांनी बचत गट ओळखल्या जातो. "ज्या गटात दहा ते विस सभासदांची निवड करून नियमीत बचतीतून एकमेकांच्या गरजा, अडचणी व जिवन मुल्य उंचविण्यासाठी कर्ज स्वरूपात अर्थसहाय्य केले जाते, उद्योगधंदा उभारला जातो. तसेच सर्वानूमते निर्णय घेवुन संघटन शक्ति वाढविली जाते. परस्पर सहकार्य, सहभाग, नेतृत्व व कर्तव्य, विचारांची देवाणघेवाण सातत्यपूर्ण व प्रयत्नशिल सदस्यांच्या समुहाला बचत गट असे म्हणतात."

बचत गट : कार्यपध्दती — १) महिला बचत गट — आपल्या दारिद्रयामुळे अनेक अडचणी निर्माण झालेल्या असतात. अशा अडचणीच्या वेळी परस्परांना बचतीतून अर्थसहाय्य करणे, आपली आर्थिक परिस्थिती सुधारावी म्हणून स्वत:चे भांडवल तयार करणे या हेतूने बचत गटाची स्थापना केली जाते. अशा संघटीत झालेल्या महिलांची शक्ती आणि आत्मविश्वास वाढविण्यासाठी एकमेकांच्या सहकार्याने तयार झालेल्या गटाला बचत गट असे म्हटले जाते. आपण स्वत: बचत करून त्या बचतीव्दारे कर्ज घेवून एखादा छोटा—मोठा व्यवसाय करावा आणि स्वावलंबी व्हावे हा गट स्थापन करण्यामागचा उद्देश असतो.

२) बचत गटाची निर्मिती — कोणत्याही कार्याची सुरूवात करतांना त्यांच्यात प्रेरणा निर्माण करणे आवश्यक असते. त्यासाठी कोणीतरी पूढे येवून गावगाडयातील महिलांना एकत्र करून गटाची निर्मिती केली जाते. एकाच गावातील समविचारी आणि आर्थिक परिस्थिती समान असणाऱ्या दहा ते विस महिलांचा गट स्थापन करून विशीष्ट नाव देवून त्या गटाच्या नावाने आर्थिक व्यवहार केले जातात.

३) बचत गटातील प्रवेश — बचत गट हा महिलांचा असल्यामुळे फक्त महिलांनाच प्रवेश दिला जातो. यामध्ये जात, धर्म, वर्ण आणि आर्थिक स्थितीचा विचार न करता प्रत्येक गरजू महिलेला गटात प्रवेश दिला जातो. प्रवेश घेणारी महिला त्या गावातील रहिवासी असावी लागते. बचत गटाचा सभासद होण्यासाठी कोणावरही बळजबरी केली जात नाही. प्रत्येक महिला सभासदाकडून एकदाच नोंदनी शुल्क घेतले जाते.

४) बचतीची पध्दत — गटातील सर्व महिला सभासदाची बचतीची रक्कम सारख्या प्रमाणात असते, दरमहा गटाने ठरविलेल्या तारखेला, ठिकाणी आणि निश्चित वेळी सर्व सभासदानी एकत्र येवून आपआपली बचतीची रक्कम जमा करावी लागते. दरमहा बचत गटाच्या बैठकीला उपस्थित राहणे आवश्यक असून सोबत बचतीचे पासबुक आणुन जमा केलेल्या बचत रक्कमेची नोंद करून घेणे ही जबाबदारी सदस्यांची असते. त्यास गटप्रमुख जबाबदार नसतो. बैठकीच्या दिवशी गटाच्या अध्यक्षा जमा झालेल्या बचत रक्कमेचा तपशील सर्व सभासदांना समजावून सांगत असतो. बचतीला सहा महिने पुर्ण झाल्यानंतरच कर्ज देण्यास सुरवात केली जाते. जमा झालेली रक्कम जवळच्या बॅंकेत गटाच्या नावाने असलेल्या खात्यात ठेवली जाते.

५) कर्ज देण्याची पध्दत — ज्या महिलेने सतत सहा महिने बचतीची रक्कम जमा केली असेल अशाच महिलांना कर्ज दिले जाते. गटातील महिलेस कर्ज दयावयाचे की नाही याचा अंतिम निर्णय सर्व सभासद घेतात. कर्ज दिलेल्या सभासदांना कर्जावरील व्याज दरमहा वसुल केले जाते. कर्जाची रक्कम जास्तीत जास्त सहा समान टप्यात वसुल केली जाते. कर्जाचा टप्पा व व्याज वेळेवर न भरणाऱ्या महिलेकडून ठरविलेला दंड वसुल केला जातो. नियमित बचत करणाऱ्या सर्व मासिक बैठकांना हजर असणाऱ्या सभासदांना कर्जाविषयी प्राधान्यक्रम दिला जातो. तसेच सभासदाच्या गरजेनुसार कर्जाचे वाटप केले जाते.

६) व्याजदार आणि दंड — प्रत्येक महिला बचत गट वर्तमान परिस्थितीचा विचार करून व्याजाचा दर ठरवित असतो. सध्यास्थितीचा विचार करता महिला

Interdisciplinary National Conference

On

Environment and Social Development

1st December, 2018

Conference Proceedings

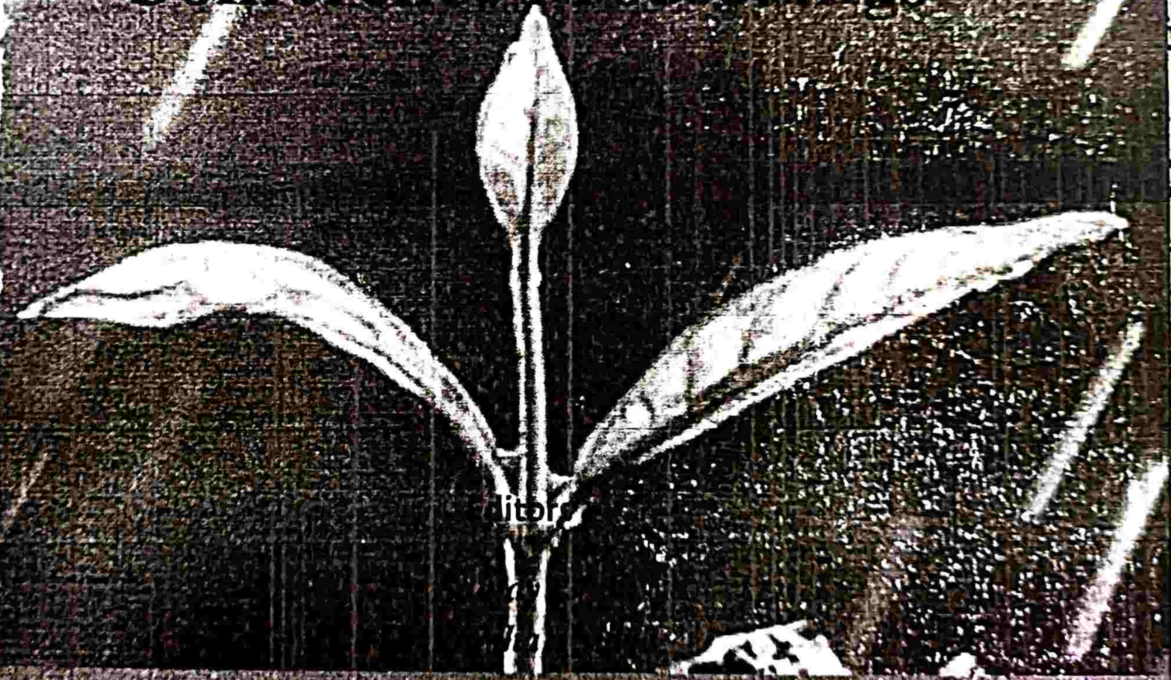

Organized By:

Shri Sachhidanand Shikshan Sanstha, Nagpur

Department of Humanities and Social Sciences

Taywade College, Mahadula, Koradi, Nagpur

६३.परिस्थितिकी पर्यावरण : एक चिकित्सक अध्ययन..२९३

प्रा.डॉ. विट्ठल घिनमिने

श्री. साईबाबा लोकप्रबोधन कला, महा. वडनेर

६५.ग्लोबलाईजेशन (वैश्वीकरण का प्रभाव)..३००

डॉ. शमापरवीन खान
अंजुमन गर्ल्स डिग्री
कॉलेज ऑफ आर्टस्
नागपूर

परिस्थितिकी पर्यावरण : एक चिकित्सक अध्ययन

प्रा.डॉ. विठ्ठल घिनमिने
श्री. साईबाबा लोकप्रबोधन कला, महा. वडनेर

भौगोलिक परिस्थिति, प्राणि तथा पौधों के पारस्पारिक सम्बंधो को पारिस्थितिकी कहते है। Ecology शब्द का प्रयोग सर्वप्रथम जर्मन जीवविज्ञानी राइटर द्वारा १८६८ में किया गया, इसकी वैज्ञानिक व्याख्या १८६९ में अर्नेस्ट हीकेल ने प्रस्तुत की फलस्वरूप इन्हें अस शब्द का जन्मदाता माना जाता है. हीकेल के अनुसार "पारिस्थितिकी उन सभी जटिल पारस्पारिक सम्मबन्धो का अध्ययन है जो डार्विन के अनुसार जीवन संघर्ष से सम्बंध है."

पर्यावरण शब्द को The Universal Encyclopaedia इस प्रकार परिभाषित करता है–" उन सभी दशाओ, संगठन एवं प्रभावों का समग्र, जो किसी जीव या प्रजाती के उद्‌भव, विकास एवं मृत्यु को प्रभावित करती है, पर्यावरण कहलाती है, "समाजशास्त्र के क्षेत्र में मानव पारिस्थितिकी के अध्ययन की शुरूवात का श्रेय पार्क, बर्गेस हटिंग्टन एवं मैकेजी को जाता है, जल ही जीवन है, जहाँ जीवन है वहीं समाज है समाज त्रिगुणात्मिका प्रगति का एक अभिन्न अंग है. प्राणि मात्र सब जीवशास्त्रीय स्तर पर पर्यावरण से अंत:क्रिया करते है जिससे पारिस्थितिकी तंत्र जटिल जाल बनाता है. मानव पर्यावरण के साथ परस्पर अंत:क्रिया करता है, फलस्वरूप उसकी मूलभुत आवश्यकताओं को संतुष्ट करने में पर्यावरण मदत करता है, पर्यावरण के अन्तर्गत वायुमण्डल, नदियाँ, झीले, जलप्रपात, समुद्र वन, पौधे, रेगिस्तान, पर्वत व मैदान आदि समाहित है, जिनकी उपयोगिता जीवन निर्वाह के लिए अनेक रूपों (प्राण वायु तक) में परिलक्षित होती है.

पर्यावरण नीति में भी इस तथ्य को स्वीकार किया गया है की, गलत उत्पादन एंव उपभोग ही पर्यावरण असन्तुलन के मुख्य कारण है. दुर्भाग्यवश आज इस मुद्दे पर निती–निर्धारकों ने चुप्पी साध रखी है. अन्य शब्दों में 'उत्पादन उपभोग पर ध्यान देने से पर्यावरण सुरक्षित नही होंगा. इसके सिध्दांतो में स्पष्ट किया गया है की, विकास के अधिकार की पूर्ति होनी चाहिए, जबकि होना यह चाहिए कि सुख के अधिकार कि पूर्ति हो इसके मूल में नीती निर्धारण में भोगवाद व अन्ध–आर्थिक प्रगति की मंशा निहित है, जबकि हमने अनेकानेक परम्पराओं का निर्माण कर वनस्पतियों एंव पेड–पौधों को संरक्षण भी प्रदान किया है, जैसे–आंवले के वृक्ष का नवमी तिथी पर पूजन व फल का भोजन में प्रयोग किसी विशिष्ट दिन पर तुलसी अथवा नीम, विवाह और ग्रह शान्ति में पीपल, केला एंव शमी के वृक्षो की पूजा आदि धर्म शास्त्रों में वर्णित है और इन परम्परागत नियमों का पर्यावरण नीति में भी समावेश किया जाना चाहिए.

अत: पर्यावरण प्रदूषण एंव परिस्थितिकी असंतुलन आज अन्तराष्ट्रीय स्तर पर मानव दुर्दशा का द्योतक है, जिसके कारण मानव अस्तित्व ही खतरे में पडता जा रहा है. जिसके मूल में चौथे महापाप के रूप में उध्दत मानवताविहिन विज्ञान की भूमिका को नजरंदाज नहीं किया जा सकता विश्व पर्यावरण की समस्या का केन्द्र बिन्दु नगर है. पर्यावरण की सारी समस्याएँ आज नगरीय विकास से जुडी है. संयुक्त राष्ट्र संघ की एक रिपोर्ट (१५.९९) के अनुसार १९६० में संसार की एक–तिहाई आबादी शहरों में रहते थे, जबकि २०३० में ६१ प्रतिशत लोंगों के शहरों में रहने की सम्भावना है, शहर एवं गाँव दोनों से सम्बन्ध रखने वाले समुदाय की

Certificate of Publication

INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH AND ANALYTICAL REVIEWS (IJRAR) | E-ISSN 2348-1269, P- ISSN 2349-5138

An International Open Access Journal

The Board of

International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR)

Is hereby awarding this certificate to

Nitesh Nilkanthrao Telhande

In recognition of the publication of the paper entitled

\-

Published In IJRAR (www.ijrar.org) ISSN UGC Approved & 5.75 Impact Factor

Volume 5 Issue 4 December 2018

R.B.Joshi

EDITOR IN CHIEF

PAPER ID : IJRAR190J031

Registration ID : 193691

UGC and ISSN Approved - International Peer Reviewed Journal, Refereed Journal, Indexed Journal, Impact Factor: 5.75 Google Scholar

INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH AND ANALYTICAL REVIEWS | IJRAR

An International Open Access Journal / Approved by ISSN and UGC

Website: www.ijrar.org | Email id: editor@ijrar.org | ESTD: 2014

IJRAR | E-ISSN 2348-1269, P- ISSN 2349-5138

INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH AND ANALYTICAL REVIEWS (IJRAR)

An International Open Access Journal | Approved By ISSN and UGC

Ref No : IJRAR/Vol 5 / Issue 4/ 031

To,
Nitesh Nilkanthrao Telhande

Subject: Publication of paper at International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR).

Dear Author,

With Greetings we are informing you that your paper has been successfully published in the International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR) - IJRAR (E-ISSN 2348-1269, P- ISSN 2349-5138). Thank you very much for your patience and cooperation during the submission of paper to final publication Process. It gives me immense pleasure to send the certificate of publication in our Journal. Following are the details regarding the published paper.

About IJRAR	: UGC and ISSN Approved - International Peer Reviewed Journal, Refereed Journal, Indexed Journal, Impact Factor: 5.75, E-ISSN 2348-1269, P- ISSN 2349-5138
Registration ID	: IJRAR_193691
Paper ID	: IJRAR190J031
Title of Paper	: –
Impact Factor	: 5.75 (Calculate by Google Scholar) | License by Creative Common 3.0
DOI	:
Published in	: Volume 5 | Issue 4 | December 2018
Page No	: 215-221
Published URL	: http://www.ijrar.org/viewfull.php?&p_id=IJRAR190J031
Authors	: Nitesh Nilkanthrao Telhande

Thank you very much for publishing your article in IJRAR. We would appreciate if you continue your support and keep sharing your knowledge by writing for our journal IJRAR.

© 2018 IJRAR December 2018, Volume 5, Issue 4 (E-ISSN 2348-1269, P- ISSN 2349-5138)

ROLE OF WOMEN IN APARTHEID ERA WITH SPECIAL REFERENCE OF ANDRE BRINK, J. M. COETZEE, NADINE GORDIMER'S NOVELS

Nitesh Nilkanthrao Telhande
Assistant Professor, Shri Saibaba Lok Prabodhan, Arts College Wadner, Tah-Hinganghat Distt- Wardha (M.S.),

Abstract:- The Present Research Paper is selected to study the problems of women in apartheid era in South Africa, the White government policy against Non-white women and subordinate condition of Non-white women in the novels of J M Coetzee, Andre Brink and Nadine Gordimer. Also, it is selected to bring out, how the white government of South Africa has the dominance over Non-white people. It studies alienation, outsider, meaninglessness and ghetto life of Non-white women in the novels of J M Coetzee, Andre Brink and Nadine Gordimer. It tries to research Whites' government policy against Non-white. Apartheid is a system of legal racial segregation, which dominated the Republic of South Africa from 1948 until 1994. The discrimination was seen in having priority housing, jobs, education and political power. This bad impact of apartheid has been showed in this research paper. It studies the every nexuses of novels of J M Coetzee, Andre Brink and Nadine Gordimer. It discusses, how apartheid system to decline Non-white women society. Need of research paper, apartheid and white government's policy should be understood by people, which is dangerous for country development. It can help to reader to learn Whites' worst policy, which keeps segregation to black people from society. Apartheid is the really bad condition of African Society, which is depicted through research paper. In fact, this is a resume of the research and contributes in the field of research studies.

Key Words:- *Apartheid, Racism, Ghetto.*

Introduction:-

Racial segregation and white supremacy had become central aspects of South African policy, when apartheid began. The controversial 1913 Land Act, passed three years after South Africa gained its independence, marked the beginning of territorial segregation by forcing black Africans to live in reserves and making it illegal for them to work as sharecroppers. Opponents of the Land Act formed the South African National Native Congress, Which would become the African National Congress. The Great Depression and World War II brought increasing economic woes to South Africa, and convinced the government to strengthen its policies of racial segregation. In 1948, the Afrikaner National Party won the general election under the slogan 'apartheid.' Their goal was not only to separate South Africa's white minority from its non-white majority, but also to separate non-whites from each other, and to divide black South Africans along tribal lines in order to decrease their political power.

Call For Paper January 2019

Call For Papers
January 2019 (callforpaper.php)
Volume 6 | Issue 1
Last Date : 29 January 2019
(callforpaper.php) Submit Manuscript Online (submitonline.php)
Impact Factor: 5.97 ()

UGC Sponsored

ISSN 2319-9318

International Multilingual Research Journal

Printing Area

Special Issue March 2019

ONE DAY INTERDISCIPLINARY INTERNATIONAL CONFERENCE

on

MAHATMA @ 150

on

2nd March 2019

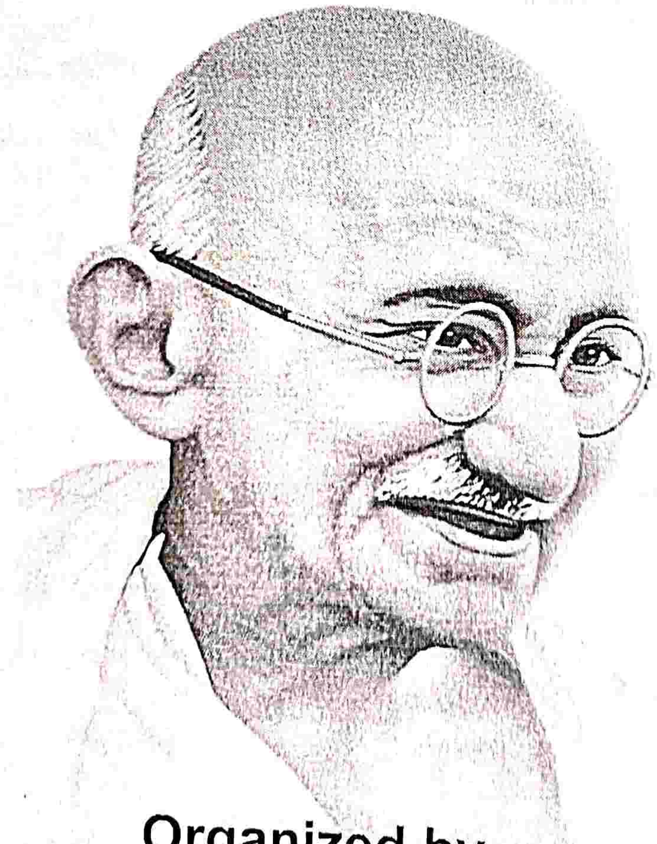

Organized by

Gandhi Study Centre

New Arts, Commerce & Science College,
Wardha, Maharashtra (India) - 442 001

30) M. K. Gandhi-Non Violence and its relevance in today's era 107
Dr. Vishal BelsareAssistant Professor, Nagpur

---

31) Non-Violent Resistance - The Unique Voice of Protest 111
Dr. Chaitali Choudhury

32) Women Empowerment in the Gandhian Perspective 115
Smt. Kalpana C. Pawaskar. Asst. Prof., Jogeshwari (East), Mumbai

---

33) MASS POLITICS AND THE PUNJAB CONGRESS IN THE PRE-GANDHIAN ERA 118
Prof Kanchan Ingole HOD.Home-Eco Dept., Wardha

---

34) Spiritual Aspects of Mahatma Gandhi 122
Dr. Kishor M. Gomekar (Asso. Prof.), Kelapur Dist. Yavatmal

---

35) GANDHI: AN INTERPRETATION OF SATYA AND AHIMSA 124
Madhurima Bhattacharya, Assistant Professor,

---

36) Bhoodan: Socio-economic impact 128
Dr. Maya V. Mawale HOD and Assist. Prof., Dhamangaon Rly

---

37) Tenets of Basic Education by Gandhiji's Educational Philosophy and its presentRelevance 130
Dr. MonaliKakade Assistant Professor,Nashik.

---

38) ROLE OF MAHATMA GANDHI IN ANTI-APARTHEID MOVEMENT 133
Nitesh Nilkanthrao Telhande, Assistant Professor, Wadner

---

39) MAHATMA GANDHI @150 136
Dr Prashant R Kadwe, Director, Gandhi Study Centre, Wardha

---

40) MAHATMA GANDHI'S PRINCIPLES OF NON VIOLENCE AND ITS PSYCHOLOGICAL IMPLICATION 141
Ms. Ria Nadkarni Asst. Prof. & Mr. Aditya Farsole Asst. Prof., Surat

---

41) Mahatma Gandhi's theory of Rural Development 143
Prof. Shirish M Sutar Assistant Professor, Wardha

---

42) GANDHIJI'S VIEW ON MORALS, MENTAL AND PHYSICAL HEALTH 145
Dr. Vinod U. Warkad ***Director of Physical Education*****, Ekodi**

---

43) Mahatma's Vision for Removal of Untouchability 147
Mrs. Vishakha A Bagdey Assistant Professor, Nandanvan, Nagpur

---

38

ROLE OF MAHATMA GANDHI IN ANTI-APARTHEID MOVEMENT

Nitesh Nilkanthrao Telhande

Assistant Professor,
Shri. Saibaba Lok Prabodhan
Arts College, Wadner,
Teh:-Hinganghat, Distt:- Wardha (M.S.)
niteshtelhande@gmail.com
Mobile No. 8999330662

Abstract:

The Present Research Topic is selected to study the work of Mahatma Gandhi in South Africa. Also, it is study Anti-Apartheid Movement. It is selected to bring out, how the white government of South Africa has the dominance over black people. Mahatma Gandhi worked for Non-whites people. He observes alienation, outsider, meaninglessness and ghetto life of Blacks in South Africa. It tries to research Whites' government policy against Blacks. Apartheid is a system of legal racial segregation, which dominated the Republic of South Africa from 1948 until 1994. The discrimination was seen in having priority housing, jobs, education and political power. He understood apartheid situation, that's why he raised the hand against apartheid. He follows the anti-apartheid movement. This paper studies the every nexuses of anti-apartheid. Need of research paper, apartheid and white government's policy should be understood by people, and they should follow anti-apartheid movement. It can help to reader to learn Whites' worst policy, which keeps segregation to black people from society. Anti-Apartheid is the really good for African Society, which is depicted through research paper. In fact, this is a resume of the research and contributes in the field of research studies.

Key Words: Apartheid, Anti-Apartheid, Race, Racism, Satyagrah, Disfranchise

Introduction:

The Present Research Paper studies the Role of Mahatma Gandhi in Anti-Apartheid Movement. Apartheid is a system of legal racial segregation, which dominated the Republic of South Africa from 1948 until 1994. Historically, it emerged from policies of racial segregation which had been practiced, since the first Europeans the Dutch followed by the British settled in South Africa in the seventeenth century. The official justification underlying apartheid is that each race rigidly divided into 'Whites' (all Europeans), Bantus or 'Blacks', 'Colored's (People of mixed race), and 'Asians' (Indians and Pakistanis who had been brought to South Africa as laborers).

Apartheid means 'apartness' or 'separateness' and literally meaning is 'apart-hood. It not only separated people by race, it also greater privilege of white people on black people.

Oxford Dictionary defined as;

> "An official policy of racial segregation formerly practiced in the Republic of South Africa, involving political, legal, and economic discrimination against nonwhites."

It is a policy or system of segregation or discrimination on grounds of race. Various races were separated into different regions.

Anti-ApartheidMovement knownas BanMovement. It was a British organization that was at the centre of the international movement opposing the South African apartheid system and supporting South Africa's non-white population who were aggrieved by the policies of apartheid. The AAM changed its name to ACTSA: Action for Southern Africa in 1994, when South Africa achieved majority rule through free and fair elections, in which all races could vote in 1959.

Oxford Dictionary defined as;

> "Opposed to the former apartheid policy in the Republic of South Africa."

ISBN: 978-93-84021-93-1

National Seminar on Revised Accreditation Framework and Institutional Preparation: An Overview

Date: 9th March, 2019

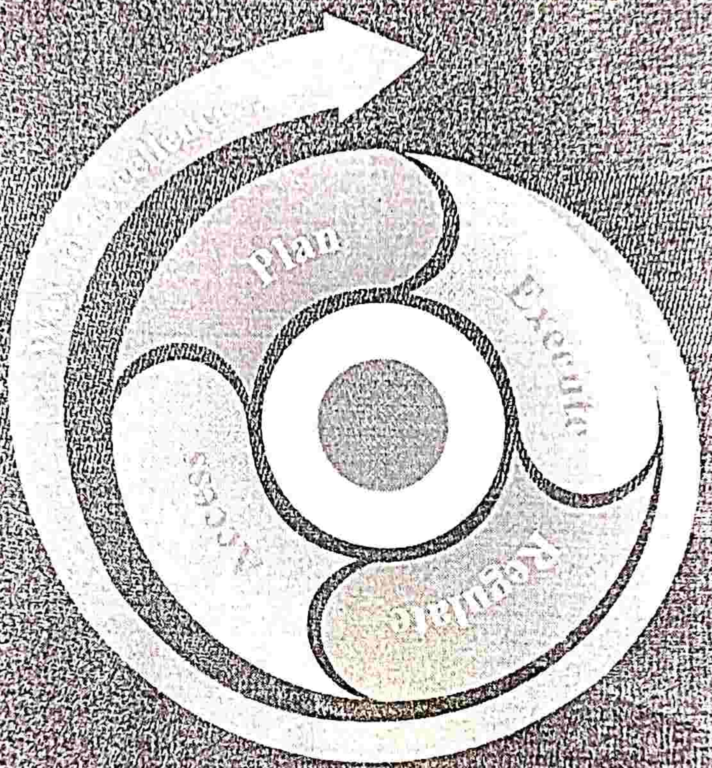

Organized By
Internal Quality Assurance Cell

Vidya Bharati Mahavidyalaya, Amravati. (M.S.)

- Re-accredited with Grade 'A' by the NAAC (CGPA 3.26 Second Cycle)
- College with Potential for Excellence (CPE Status Thrice by the UGC)
- Star College Status by DBT, New Delhi
- Identified as 'Lead College' by S G B Amravati University, Amravati

 ISBN : 978-93-84021-93-1

CONTENTS

S.No.	Title of the Paper	Author	Page No.
1	Role of Computers in Teaching and Learning in Higher Education	Mr. Dhiraj Ratilal Vaishnav	1
2	Educational Institutions and Its Extension Activities & Social Responsibilities	Pravin R. Alshi	4
3	IQAC and Deployment of Institutional Strategies	Nishigandh Satav	9
4	A Study of Student Satisfaction: The Role of Technologies	Prof. P.P.Jaiswal	12
5	Students Satisfaction Survey Challenges and opportunities in the assessment and accreditation process	Prashant N. Kamble	16
6	Students Internal Quality Related With Technology, Quality Research, Library Resources and Feedback Mechanism In Higher Educational Institutes	S. R. Kelode	19
7	Use of ICT for Effective Teaching-Learning Process	Mr. Pradip Chavan	22
8	Use of ICT in Commerce Teaching, Learning and Evaluation	Dr. S. K. Rodde	25
9	Application of ICTs in Teaching-Learning Process	Prof. P.V. Bathe	28
10	Students' Satisfaction in Higher Education – A Review	Prof. S K. Bilal S K. Husain	33
11	Use of ICT in Teaching Learning & Evaluation	Dr. Gajanan J. Rode	36
12	Revised NAAC Framework: Prospect and Challenges	Nilkanth G. Jadhao	39
13	ICT enabled teaching and learning in higher education in India: Pros and cons	Vijay H. Masand	44
14	Student Satisfaction Survey: A Challenge in Rural Colleges	Nitesh N. Telhande	46
15	NAAC Revised Accreditation Framework - An Overview	Shitalbabu A. Tayade	49
16	Students Satisfaction Survey (SSS) : A Challenge	Dr. Mrs. Savita D. Thakare	54

ISBN : 978-93-84021-93-1

14

Student Satisfaction Survey: A Challenge in Rural Colleges

NiteshNilkanthraoTelhande
Assistant Professor,
Shri. Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner,
Tah:-Hinganghat, Distt:- Wardha (M.S.)
niteshtelhande@gmail.com
Mobile No. 8999330662

Abstract:

Students Satisfaction Survey can be defined as a short-term attitude resulting from an evaluation of students' educational experience, services and facilities. Earlier it was measured by common satisfaction frameworks but later higher education specify satisfaction models were developed. The Present Research Topic is selected to study the Student Satisfaction Survey is challenges in rural colleges. It is selected to bring out, how the Student Satisfaction Survey is difficult at college level. To complete it, there is difficult task. It tries to research whole information about Student Satisfaction Survey. It follows the feedback of students. It is students' feedback about college which are facilities good and which are not facilities at college. The main purpose of student satisfaction survey is upgrading the quality in higher education. When it is completed, colleges face many problems. This paper studies the every nexuses of Student Satisfaction Survey.Need of this research paper is how to complete student survey at college level. It can help to colleges to complete student survey. There is the really challenges NAAC, SSR and Student Satisfaction Survey, which is depicted through this research paper. In fact, this is a resume of the research and contributes in the field of research studies.

Key Words:NAAC, IQAC, SSR, Criteria.

Introduction:

The Present Research Paper studies the Student Satisfaction Survey a challenge in rural colleges.The National Assessment and Accreditation Council (NAAC) is a Centre that assesses and accredits higher education Institutions in India. It was established in 1994. It responses to recommendations of National Policy in Education. This policy was to 'address the issues of deterioration in quality of education' and the Programme of Action laid out strategic plans for the policies including the establishment of an independent national accreditation body.NAAC has introduced reform in its evaluation process. It will henceforth take feedback from students on the information submitted by educational institutions. Under the new evaluation process, institutions will prepare the self-study report (SSR) and upload it online for response and feedback from students. It will be validated with the help of student satisfaction survey. Internal Quality Assurance Cell (IQAC) informs about college'sinternal quality to NAAC at college level. There are seven criteria in The NAAC as follow;

1) Curricular Aspects.
2) Teaching-Learning and Evaluation.
3) Research, Consultancy and Extension.
4) Infrastructure and Learning Resources.
5) Student Support and Progression.
6) Governance, Leadership and Management.
7) Innovations and Best Practices.

2018-19

UGC Sponsored

ISSN 2319-9318

International Multilingual Research Journal

Printing Area

Special Issue

March 2019

ONE DAY INTERDISCIPLINARY INTERNATIONAL CONFERENCE on

MAHATMA @ 150

on 2nd March 2019

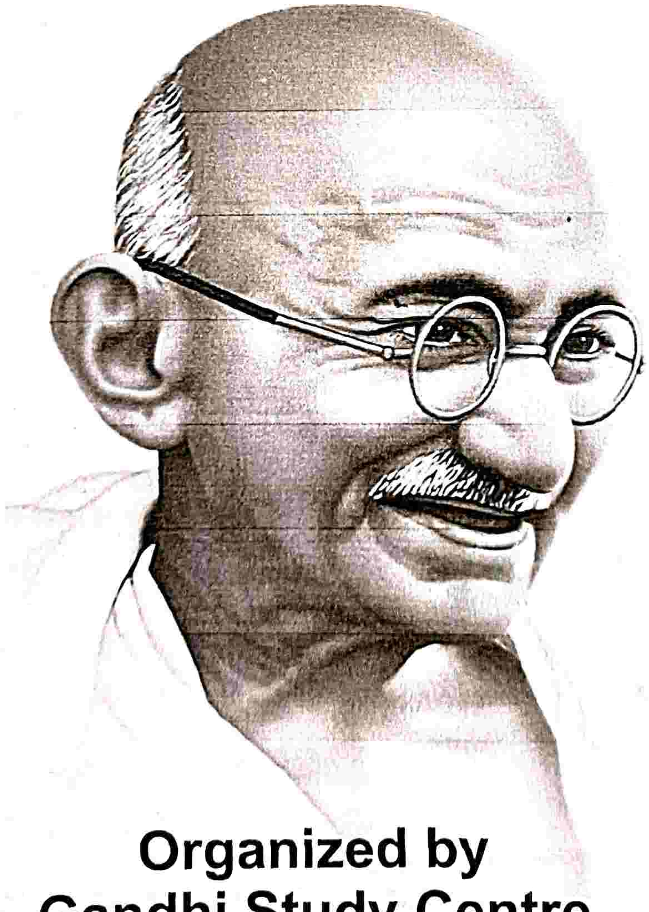

Organized by

Gandhi Study Centre

New Arts, Commerce & Science College,

Wardha. Maharashtra (India) - 442 001

15) ग्रामीण विकासात महात्मा गांधीजींचे योगदान 47
प्रा. डॉ. राजेंद्र माणिकपुरे, रोहणा, ता. आर्वी, जि. वर्धा
============000============
16) महात्मा गांधीजींची ग्रामविकास संकल्पना 49
प्रा. राजू भाऊरावजी खरडे, कोंढाळी जि. नागपूर
============000============
17) सत्याग्रहामध्ये लोकषाहीची भूमिका 51
प्रा. डॉ. सुचिता एस. ढेरे, यवतमाळ
============000============
18) भूदान चळवळीचे आर्थिक व सामाजिक परिणाम 54
प्रा. डॉ. सुनिल एन. ढेरे (असो. प्राध्यापक) बोरी अरब, ता. दारव्हा जि. यवतमाळ
============000============
19) खादी: आत्मनिर्भरता व स्वदेशीचे प्रतिक 57
सुषमा मा. लोखंडे
============000============
20) महात्मा गांधीजींचा स्त्रीविषयक दृष्टीकोन 61
डॉ. कु. स्वाती विठ्ठलराव चोरे, वरूड
============000============
21) परिवर्तनाचे साधन : एकादश व्रत 64
डॉ. वैषाली उगले, पिपरी – वर्धा
============000============
22) गांधीजींचे आर्थिक विचार 66
डॉ. विभावरी बा.हाते, ग्रंथपाल, मूल
============000============
23) महात्मा गांधी व अस्पृश्यता 68
प्रा. विजय वाघमारे, मराठी विभाग प्रमुख, वणी, जि. यवतमाळ
============000============
24) महात्मा गांधीजीची सत्याग्रह आणि अहिंसा 70
प्रा. विनोद मारोतराव मुडे, सहाय्यक प्राध्यापक वडनेर, ता. हिंगणघाट जि. वर्धा
============000============
25) महात्मा गांधीजीचे आर्थिक विचार 75
डॉ. विठ्ठल घिनमिने, सहाय्यक प्राध्यापक, वडनेर ता. हिंगणघाट, जि. वर्धा
============000============
26) 'लोकशाही रूजविण्यास गांधीजींच्या सत्याग्रहाची भूमिका' 78
प्रा. डॉ. कल्पना आर. टेकाडे, सहयोगी प्राध्यापक, भामटी, रिंग रोड, नागपूर
============000============
27) महात्मा गांधींचे सत्याग्रह व अहिंसा तंत्र 81
प्रा. मंगला कडवे, नरखेड
============000============
28) महात्मा गांधीची ग्रामविकासाची संकल्पना 83
प्रा. डॉ. मनोज श्रीकृष्णवार पवार, नरखेड
============000============

25

महात्मा गांधीजीचे आर्थिक विचार

डॉ. विठ्ठल घिनमिने
सहाय्यक प्राध्यापक, अर्थशास्त्र
श्री. साईबाबा लोकप्रबोधन कला महा. वडनेर
ता. हिंगणघाट, जि. वर्धा
E-mail : vghinmine1980@gamil.com
Mo. No. 9689642449

****

प्रस्तावना :

विसाव्या शतकात जी अलौकिक व्यक्तीमत्वे जगात उदयास आली त्यामध्ये राष्ट्रपिता महात्मा गांधी यांचे नाव अग्रक्रमाने घेतले जाते. ते संपुर्ण जगावर आपल्या विचाराची, कर्तृत्वाची छाप पाडेल असे कुणालाही वाटले नसेल गांधीजीचे येणे भारताच्या सामाजिक, राजकीय, आर्थिक क्षितीजावर एक विलक्षण घटना होती गांधीजी अहिंसेचे पुजारी होते. या अहिंसेला सत्याची किनार होती. त्यासोबतच आर्थिक, सामाजिक, शैक्षणिक, तात्वीक, आध्यामिक, शेती, ग्रामविकास व धर्मा विषयी त्यांचे विचार मानवजातीला प्रेरणा देणारे आहेत. गांधीजी हे अर्थशास्त्रज्ञ नव्हते. त्यांनी अर्थशास्त्राच्या परिभाषेत अर्थशास्त्र सांगितले नाही. अर्थशास्त्रीय सिध्दांत मांडावेत, काही आर्थिक विचार प्रतिपादीत करावे असा त्यांचा मुळ हेतु नव्हता. तरिही आपण त्यांच्या आर्थिक विचारांचा आढावा घेणार आहोत. त्यांचे आर्थिक विचार विखुरलेले दिसून येतात त्यांच्या विखुरलेल्या आर्थिक विचारांना एकत्रित आणण्याचे कार्य त्यांच्या अनेक अनुयायांनी केले. त्यांच्या विचारात आर्थिक विकासापेक्षा उच्च सामाजिक आणि वैयक्तीक मुल्ये स्थापित करण्यावर अधिक भर होता. मात्र त्यांच्या या विचारातुन आर्थिक प्रश्नांची उत्तरे मिळतात. त्यांचे अर्थशास्त्र हे नैतिक आणि सामाजिक असून त्यांच्या या विचारातून जीवन व्यवहाराशी संबंधित विचार प्रेरणादायी आहेत. म्हणुनच त्यांच्या आर्थिक विचारावर जेवढी चर्चा, मंथन, लिखाण झाले तेवढे आधुनिक काळातील कोणत्याही भारतीय तज्ञाच्या आर्थिक विचारांच्या बाबतीत झालेले नाही हे मान्य करावेच लागते.

महात्मा गांधीच्या आर्थिक धोरणाच्या तीन अवस्था :

गांधीजींचे अर्थशास्त्र हे सलगपणे विकसित झालेले नसून क्रमाक्रमाने त्यात परिवर्तन होत गेलेले आहेत.

1) गांधीजीच्या अर्थ विचाराची नकारात्मक अवस्था सन 1919 पर्यंत दिसून येते त्यांनी लिहलेल्या 'हिंद स्वराज्य' मध्ये पूर्णपणे भौतिकवाद विरोधी भुमिका असून पाश्चिमात्य संस्कृतीला नाकारले आहेत. या संस्कृतीशी निगडीत आधुनिक विकास, यांत्रिकीकरण व तांत्रिक प्रगती यांनाही त्यांनी अयोग्य मानले आहेत.

2) सन 1919 ते 1934 या काळातील त्यांचे विचार सकारात्मक अवस्था दर्शवितात. या काळात त्यांनी स्वदेशी चळवळीचा विचार मांडून पाश्चिमात्य पध्दतीला पर्यायी व्यवस्था निर्माण केली.

3) सन 1934 च्या नंतर गांधीजींनी व्यावहारिक दृष्टीकोनातून या तिसऱ्या अवस्थेत त्यांनी सर्वोदयाची कल्पना मांडून ग्रामोध्दार, खादी, कुटीरउदयोग इत्यादीच्या संदर्भात कार्य केले.

महात्मा गांधीजीच्या आर्थिक तत्वात खालील बाबींचा समावेश होतो.

◈ यंत्रे व औद्योगिकरण :

देशातील उद्योगाची वाढ, तांत्रिक प्रगती व यंत्राचा वापर याबाबत गांधीजीच्या विचाराना समजावून घेतल्या जात नाही. यंत्राचा विवेकपुर्ण वापर व्हावा यावर गांधीजीचा भर होता. यंत्रानी माणसाला मदत करावी पण यत्रांनी मानसाच्या ठिकाणी प्रस्थापित व्हावे याला त्यांचा विरोध होता. यंत्रामुळे माणसाच्या सुखात भर पडणे आवश्यक आहे पण यंत्रामुळे बेकारीत वाढ होत असेल तर ते अनुचित आहे. गांधीजीचा यंत्राना विरोध नव्हता. यंत्रामुळे श्रमाची बचत होत असेल परंतु जर लाखो लोकांना यंत्र बेकार होवुन उपासमारिची वेळ येत असेल तर ते समर्थनिय नाही. गांधीजी म्हणतात भारतात लोकसंख्येचे प्रमाण जास्त असल्यामुळे श्रम प्रधान तंत्राचा उपयोग करणे अनुकूल होईल. श्रम हा उत्पादनाचा सक्रीय व जिवंत घटक आहे. भारतामध्ये श्रम हा उत्पादनाचा घटक विपुल प्रमाणात उपलब्ध असून या घटकाचा वापर करून वस्तुचे उत्पादन करावे. त्यामुळे बेकारी कमी होण्यास मदत होईल. गांधीजीच्या मते यंत्राच्या अतिरेकी वापरामुळे श्रमीकाच्या कौशल्याला वाव मिळत नाही ते निराश होतात. यंत्रमय जिवन जगत असतात. कलापुर्ण वस्तुची निर्मीती करित नाही. ते म्हणतात यांत्रिकीकरण हे अपरिहार्य

UGC Sponsored

ISSN 2319-9318

International Multilingual Research Journal

Printing Area

Special Issue

March 2019

Printing Area UGC Jr.No.43053 UGC Approved Refereed Journal

ONE DAY INTERDISCIPLINARY INTERNATIONAL CONFERENCE on

MAHATMA @ 150

on

2nd March 2019

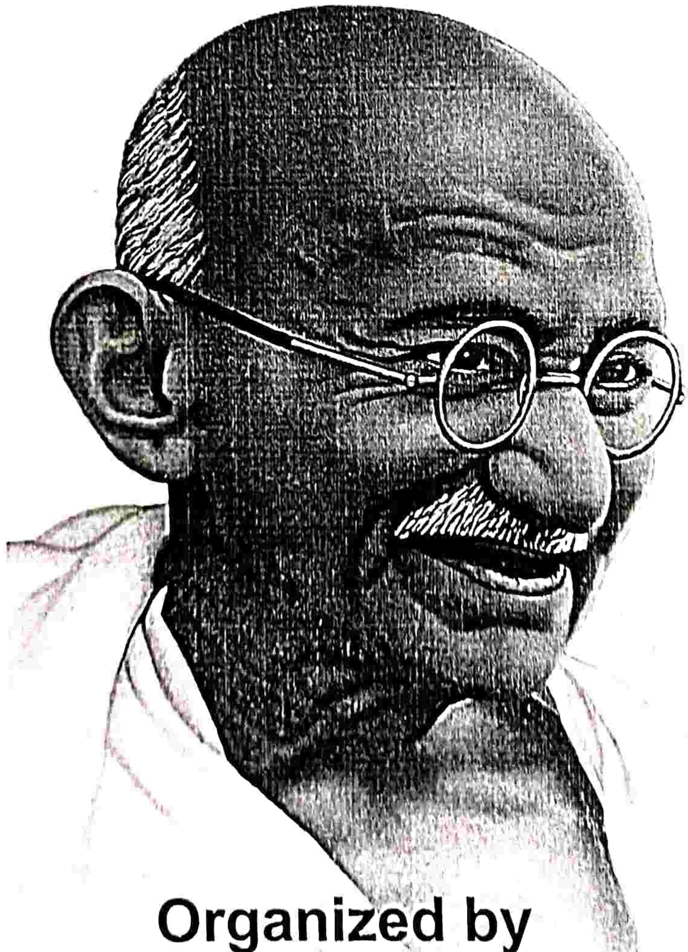

Organized by

Gandhi Study Centre

New Arts, Commerce & Science College,
Wardha, Maharashtra (India) - 442 001

15) ग्रामीण विकासात महात्मा गांधीजींचे योगदान 47
प्रा. डॉ. राजेंद्र माणिकपुरे, रोहणा, ता. आर्वी, जि. वर्धा
============000============
16) महात्मा गांधीजींची ग्रामविकास संकल्पना 49
प्रा. राजू भाऊरावजी खरडे, कोंढाळी जि. नागपूर
============000============
17) सत्याग्रहामध्ये लोकषाहीची भूमिका 51
प्रा. डॉ. सुचिता एस. ढेरे, यवतमाळ
============000============
18) भूदान चळवळीचे आर्थिक व सामाजिक परिणाम 54
प्रा. डॉ. सुनिल एन. ढेरे (असो. प्राध्यापक) बोरी अरब, ता. दारव्हा जि. यवतमाळ
============000============
19) खादी: आत्मनिर्भरता व स्वदेशीचे प्रतिक 57
सुषमा मा. लोखंडे
============000============
20) महात्मा गांधीजींचा स्त्रीविषयक दृष्टीकोन 61
डॉ. कु. स्वाती विठ्ठलराव चोरे, वरूड
============000============
21) परिवर्तनाचे साधन : एकादश व्रत 64
डॉ. वैषाली उगले, पिपरी – वर्धा
============000============
22) गांधीजींचे आर्थिक विचार 66
डॉ. विभावरी बा.हाते, ग्रंथपाल, मूल
============000============
23) महात्मा गांधी व अस्पृश्यता 68
प्रा. विजय वाघमारे, मराठी विभाग प्रमुख, वणी, जि. यवतमाळ
============000============
24) महात्मा गांधीजीची सत्याग्रह आणि अहिंसा 70
प्रा. विनोद मारोतराव मुडे, सहाय्यक प्राध्यापक वडनेर, ता. हिंगणघाट जि. वर्धा
============000============
25) महात्मा गांधीजीचे आर्थिक विचार 75
डॉ. विठ्ठल घिनमिने, सहाय्यक प्राध्यापक, वडनेर ता. हिंगणघाट, जि. वर्धा
============000============
26) 'लोकशाही रूजविण्यास गांधीर्जीच्या सत्याग्रहाची भूमिका' 78
प्रा. डॉ. कल्पना आर. टेकाडे, सहयोगी प्राध्यापक, भामटी, रिंग रोड, नागपूर
============000============
27) महात्मा गांधींचे सत्याग्रह व अहिंसा तंत्र 81
प्रा. मंगला कडवे, नरखेड
============000============
28) महात्मा गांधीची ग्रामविकासाची संकल्पना 83
प्रा. डॉ. मनोज श्रीकृष्णवार पवार, नरखेड
============000============

हिंदू धर्माचे पुनरूत्थान ! सवर्ण हिंदूचे प्रबोधन करून त्यांचे हृदय परिवर्तन घडेल अशी त्यांना आशा होती. बळजोरी करून अस्पृश्यता निवारण होणार नाही यावर त्यांची दृढ श्रध्दा होती.

वरील विवेंचना वरून असे स्पष्ट होते की, अस्पृश्यांना संघटीत करून हिंदू धर्माने लादलेल्या गुलामगीरी विरूध्द बंड करावे असे त्यांना कधीही वाटत नव्हते. कारण हिंदू धर्म, हिंदूंचे धर्म ग्रंथ यावर कठोर टिका करण्यास गांधीजी तयार नव्हते. हिंदू धर्मात राहूनच आपले प्रश्न सोडविण्यात त्यांना आनंद वाटत होता. वर्ण व्यवस्था, जाती प्रथा याविषयी त्याचे अनुकूल प्रतिपादन होते. गांधीजीचा मार्ग बंडाचा नसून सुधारणावादाचा होता. शासन संस्था व कायदा यांचे सामर्थ्य. धर्म सुधारणेच्या कार्यात तोकडे पडते किंबहूणा अस्पृश्यता निवारणासाठी कायद्याचा मार्ग पूर्णतः त्याज्य आहे. असे ते मानत होते.

संदर्भ ग्रंथ :

1) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, श्री विद्या प्रकाशन, पूणे मधील लेख, "डॉ. आंबेडकर आणि महात्मा गांधी यांच्यातील संघर्ष", भालचंद्र फडके

2) "गांधी आणि आंबेडकर" सुगावा प्रकाशन, गंगाधर बाळकृष्ण सरदार.

...

24

महात्मा गांधीजीची सत्याग्रह आणि अहिंसा संकल्पना.

प्रा. विनोद मारोतराव मुडे
सहाय्यक प्राध्यापक (राज्यशास्त्र)
श्री. साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय,
वडनेर, ता. हिंगणघाट जि. वर्धा
मो. नं. – 8055457172
Email ID. vinodmude@gmail.com

सत्य आणि अहिंसा ही महात्मा गांधी यांनी संपुर्ण जगाला दिलेली महत्वपूर्ण देणगी होय. सत्य, अहिंसा सत्याग्रहाच्या मार्गाने अन्यायाचा प्रतिकार करता येतो. हे गांधीजीनी आपल्या विचार व कृतीतून दाखवून दिले. त्यांनी आपले विचार निरनिराळया वेळी व परिस्थीतीनुरूप मांडले. असुन आपल्या विचारांना परिपूर्ण न मानता जीवनाचा एक सिध्दांत म्हणून त्यांना स्थान मिळवून दिले. महात्मा गांधीनी स्वातंत्र्य लढयासाठी वापरलेली साधने व तत्वज्ञान हे फक्त स्वातंत्र्यप्राप्ती पूरतेच मर्यादीत नव्हते महात्मा गांधीची ही साधने कृती कार्यक्रम व तत्वज्ञान एका बाजूने भारताला स्वातंत्र्याकडे, स्वराज्यकडे नेत होते. तर दुसऱ्या बाजूने वैचारिक संस्काराच्या माध्यमातून लोकांच्या मानसिकतेची जडणघडण लोकशाहीनुरूप करत होते. भारतातील सामाजीक, राजकिय पर्यावरण लोकशाही अनुकुल करण्याचा त्यांचा प्रयत्न होता. पुर्वापार चालत आलेली राजेशाहीची परंपरा त्यानंतरच्या ब्रिटीश साम्राज्यात असलेली एकाधिकारशाही यामध्ये जीव जगणाऱ्या लोकसमूहाने लोकशाही शासनपध्दती स्वीकारली ही परिवर्तनाची प्रक्रिया अत्यंत महत्वपुर्ण आहे.

सत्याग्रहाचा अर्थ आणि स्वरूप :

शाब्दिक अर्थाने सत्याग्रहाचा आशय आहे सत्यासाठी आग्रह करणे. याचा आधार म्हणजे सत्याची अर्थात सत्यापासून निर्माण होणाऱ्या प्रेम व अहिंसेची शक्ती होय. ही शक्ती शारिरीक अथवा शस्त्राच्या भौतिक शक्तीहुन सर्दव भिन्न आहे. ही आत्म्याची शक्ती मानली जाते. सत्याग्रहाचे संचालन आत्मिक शक्तीच्या आधारावर केले जाते.

सत्याग्रहाचे वैशिष्टये हे आहे की याचा शोध घेण्याकरिता माणसाला बाहेर जावे लागत नाही. तो स्वतःच त्याच्यासमोर येऊन उभा राहतो. ज्यात कोणत्याही गोष्टी गुप्त ठेवण्यासारखा

ISSN : 2278-31-80

सामान्यजन संदेश

विशेषांक

५ जाने. २०१९

भारतीय लोकशाही आणि प्रसारमाध्यमे

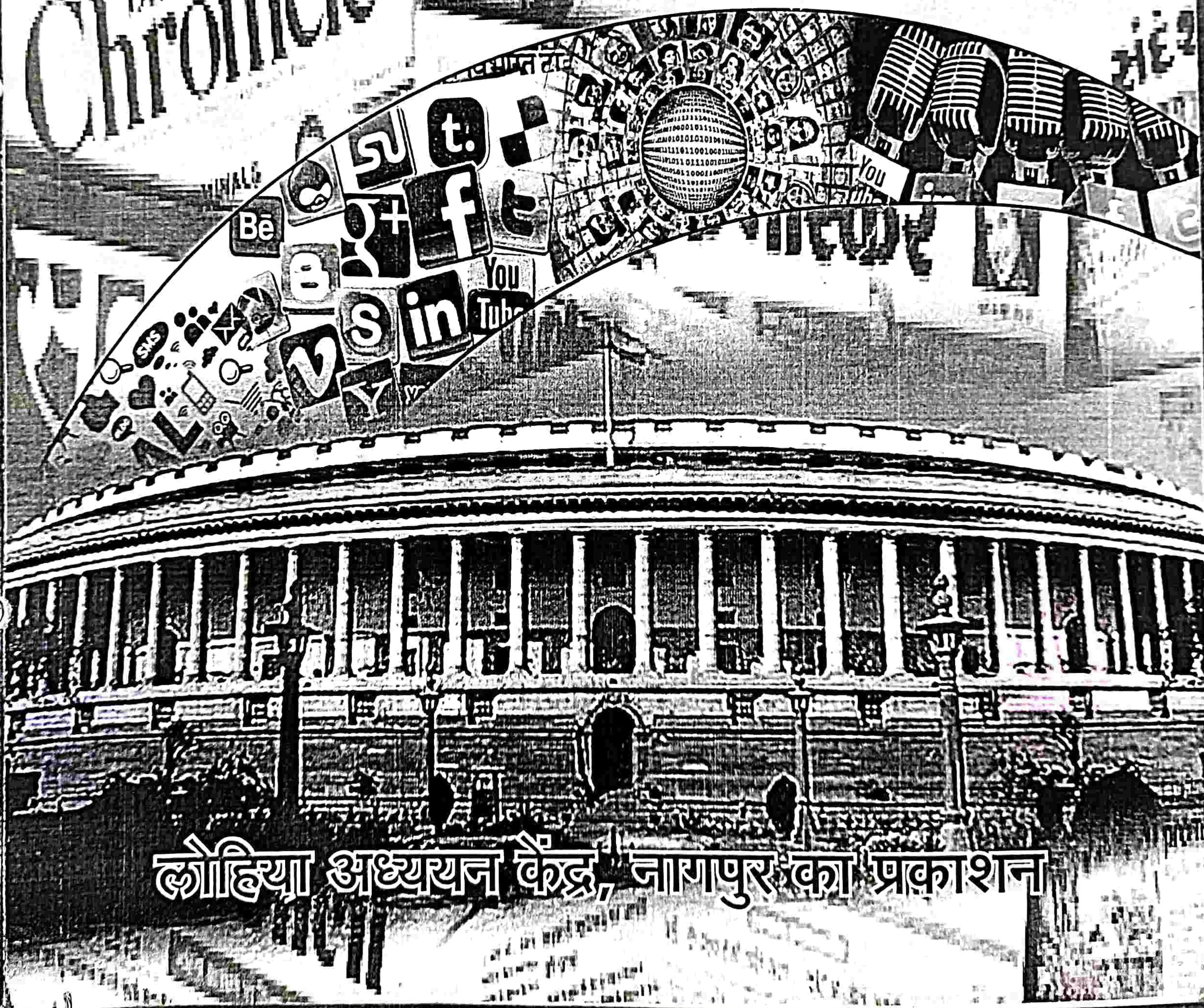

लोहिया अध्ययन केंद्र, नागपुर का प्रकाशन

प्रसार व समाज माध्यमासमोरील आव्हाने

प्रा. विनोद मुडे
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
श्री. साईबाबा लोक प्रबोधन कला महाविद्यालय,
वडनेर, ता. हिंगणघाट, जि. वर्धा

लोकशाही शासन प्रणाली अधिक सक्षम करण्यासाठी भारतीय प्रसार माध्यमांची भूमिका प्रारंभापासुनच महत्वपूर्ण राहिली आहे. आजच्या आधुनिक युगासाठी प्रसार माध्यमे व त्यातील आधुनिक साधने आणि माहिती या दोन्ही बाबी म्हणजे अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा जनतेला मिळालेला मोठा आधार होय. भारतीय स्वातंत्र्योत्तर काळानंतर भारतीय संविधानाने प्रदान केलेल्या मुलभूत हक्कापेक्षा अभिव्यक्ती स्वातंत्र्यांचा लाभ होऊन एक नवी जीवनदृष्टी लाभल्यामुळे भारतीय प्रसार माध्यमांनी आपले स्थान निर्विवाद निर्माण केले. आता जनतेला माहीती अधिकार प्रदान केल्या गेल्यामुळे भारतीय प्रसार माध्यमांचे स्थान आणि भारतीय नागरिकांचे मुलभूत हक्क अधिक मजबूत झाले आहेत.

प्रसार माध्यम ही प्रतिमा निर्मिती व विचार परिवर्तनाची आणि नवी नवी माहिती प्रसारणाची महत्वाची साधनं असतात तर समाज व प्रशासन हे माध्यमांना 'हार्ड न्युज देणारे' असतात. दुसऱ्या महायुध्दानंतर जगभर विकसीत झालेल्या प्रगत ज्ञान शाखापैकी विकास संवाद ही एक मौलिक शाखा आहे. समाजात घडत असलेले रचनात्मक बदल नोंदविणे व ते गतिमान करणे हा विकास संवादाचा आत्मा होय. विवीध क्षेत्रात प्रसार माध्यमे विकासाला पोषक वातावरण निर्माण करतात आणि अशा वातावरणातून संस्थात्मक जीवनाचे बदलते चित्र व सामाजिक बांधिलकीची भावनाही रूजू लागते. विकसनशील राष्ट्रामध्ये नवीन जीवनमुल्ये रूजविण्याचे काम प्रसार माध्यमे करतात. प्रसारमाध्यमांची मानसिकता विवीध पक्षाच्या चरणी वाहिलेली आहे. त्यांच्या अशा वागण्याने समाजाला विवीध संकटाना सामोरे जावे लागत आहे. प्रसारमाध्यमे इतिहास घडवत नाहीत, ते फक्त इतिहासाचे साक्षिदार ठरतात मात्र ते हा इतिहास घडवण्यात मोलाची भूमिका बजावत असतात.

विकासात्मक प्रकिया साधत असतांनाच राजकिय, लोकशाहीचे, सामाजीक आणि आर्थिक लोकशाहीमध्ये रूपांतर करतांना समाजाला अनेक विविध समस्यांमधून जावे लागत असते. यासर्व समस्या आणि अडचणींचे निराकरण करण्याची वैचारिक भूमिका प्रगल्भ करण्याचे. ''लोकशाही जीवन पध्दती रूजविण्याचे महत्वाचे कार्य प्रसारमाध्यमे करत असतात. समाज व्यवस्था टिकवून ठेवणे, त्यासाठी स्थैर्य, समता व शांततेचे वातावरण निर्माण करणे आज फार मोठी समस्या होऊन बसली आहे.'' समाजव्यवस्था टिकवून ठेवणे व तिच्यात विरोधी विचार प्रवाह सातत्याने गतिमान ठेवणे ही माध्यमांची प्रमुख कामगिरी असते. आपल्या देशात विवीध जाती धर्माचे लोक राहतात. त्या सर्वामध्ये एकात्मता आणि समरसता आणण्याचा प्रयत्न केवळ शिक्षणातून होणे संभवनीय नाही. समाजात एक दुसऱ्याबद्दलचा द्वेष धुमसत असतो. त्यामुळे अनेक जातीय दंगे वेळोवेळी भडकतात. अशा प्रसंगी समाजातील कटुत्वाची भावना कमी करणाचे आव्हान प्रसार माध्यमांना पेलावे लागते. सामाजीक परिवर्तन आणि विकासाच्या माध्यमातून

कॉन्फरन्स — प्रा. भोयर

e-ISSN-2347-503X
p-ISSN-2347-5021
VOL. VII. SPL. ISSUE-I-FEB-2019
DIGITAL EDITION

INTERNATIONAL CONFERENCE

SPORTS PSYCHOLOGY & YOGIC SCIENCES

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL
RESEARCH CHRONICLER

SPECIAL ISSUE - 2019

GUEST EDITORS
DR. ARVIND P. JOSHI
DR. SHAILESH J. BAHADURE

In association with
Sports Psychology Association of India

Organized by
Dr. Ambedkar College
(Re-accredited with 'A' Grade by NAAC & College with Potential for Excellence by UGC)
Deekshabhoomi, Nagpur (Mah) INDIA

Under the aegies of
Association of Indian Universities
New Delhi

Personality and Sports Performance

Dr. Naresh Bhoyar

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College,

Wadner Ta.Hinganghat, Dist.Wardha

Abstract

"Personality" can be defined as a dynamic and organized set of characteristics possessed by a person that uniquely influences his or her cognitions, emotions, motivations, and behaviors in various situations. Everyone has a different personality that is made up of lots of different characteristics or traits. Your personality can have an effect on the type of sport that you decide to get involved in. For example, if you are a shy and quiet person you may choose to go fishing or play golf as those sports mean that you can take your time and be on your own. This view states that the way in which a person behaves will depend on the traits or characteristics that they have. These traits are developed at a very young age and stay with the person all of their life. Everyone has a different personality. The type of personality that you have may affect the sports that you take part in. For example, an extrovert may enjoy taking part in team activities, such as netball or hockey, whereas an introvert might prefer individual sports where they can work alone, such as cycling or swimming. There is no evidence to suggest that success in any sporting activity is dependent on the type of personality that you have, however there are significant differences in the way that Type A and Type B personalities conduct themselves in a competitive situation. For example, Type A personalities will strive for the perfect performance and will always aim to win the game. In contrast, Type B performers are more laid-back and they take part in sport for enjoyment and entertainment rather than to win. Nevertheless, despite a relaxed approach to winning, there have been many successful Type B sports performers, including Roger Federer. The type of personality that you have may affect the sports that you take part in. There is no evidence to suggest that success in any sporting activity is dependent on the type of personality that you have, however there are significant differences in the way that Type A and Type B personalities conduct themselves in a competitive situation.

Impact Factor - 6.261 ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

September-2019 Special Issue - 197(B)

Emerging Innovative Trends in Higher Education
An Interdisciplinary Approach

Guest Editor :
Dr. M. N. Gaikwad
Principal
Gopikabai Sitaram Gawande Mahavidyalaya, Umarkhed
Dist. Yavatmal (M.S) India

Executive Editor -
Dr. K. B. Shirse
Head, Dept. of History,
Gopikabai Sitaram Gawande Mahavidyalaya, Umarkhed
Dist. Yavatmal (M.S) India

Associate Editors -
Prof. A. S. Joshi
Dr. V. R. Jiwatode
Dr. U. N. Patil
Dr. V. S. Ingle
Dr. K. D. Bompliwar
Prof. S. S. Pachkudke

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

RESEARCH FELLOWS ASSOCIATIO

RESEARCH JOURNEY

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan
Arts College, Wadner

SWATIDHAN PUBLICATIONS

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	शीर्षक	लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
1	भारतातील शेतकरी आत्महत्याची कारणे व उपाय	प्रा.तानाजी नरवाडे	07
2	मानवाधिकार आणि शिक्षण व्यवस्था	प्रा.एस.एन.ठाकरे व प्रा.नासीर शेख	11
3	कृषी विकासाची शाश्वत योजना	डॉ.रमेश बिडवाई	15
4	लोकशाही बळकटीकरणाच्या प्रक्रीयेत शिक्षणाची भूमिका	डॉ.योगेश उगले	21
5	महाराष्ट्रातील मानवी विकासामध्ये शिक्षणाचे योगदान	डॉ.माधवराव बिरादार	25
6	लोकशाहीच्या सक्षमीकरणात शिक्षणाची भूमिका	डॉ.संतोष बनसोड	30
7	उच्च शिक्षणातील व अभिनव कल एक अंतर्विषयक दृष्टीकोन	डॉ.पुनम राणे	35
8	भारतीय अर्थव्यवस्थेत कृषीची भूमिका	प्रा.विलास चव्हाण	41
9	उत्कृष्ट प्रशासनाची प्राचीन भारताच्या इतिहासाची भूमिका	डॉ.वाय.एस.गाडुरे	45
10	नांदेड जिल्ह्यातील स्वायत्त व संलग्नीत महाविद्यालयांच्या प्रवेश अभ्यासक्रम व मूल्यमापन प्रक्रियांचा तुलनात्मक अभ्यास	ए.पी.गिणगिणे व एस.आर.लखमावाड	47
11	भारतीय अर्थव्यवस्थेत शेतीची भूमिका	प्रा.वृशाल ठाकरे	50
12	राष्ट्रीय विकासात शिक्षणाचे योगदान व शैक्षणिक स्थिती	प्रा.मनीषा कीर्तने	54
13	मानवाधिकाराच्या अंमलबजावणीत शिक्षणाची भूमिका	प्रा.विजय तिरपुडे	57
14	शेतकरी आत्महत्या : कारणे व उपाय	प्रा.जयश्री काळे	61
15	भारतातील शेतकरी आत्महत्या : कारणे व उपाययोजना	प्रा.आनंद राऊत	66
16	लोकशाही बळकट करण्यात शिक्षणाची भूमिका	प्रा.प्रदिप एडके	71
17	शेतकरी आत्महत्या : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन विशेष संदर्भ वाशिम जिल्हा	डॉ.दिपक दामोदर	75
18	२१ व्या शतकातील शेतकऱ्यांची विवंचना	डॉ.मुक्ता बिरादार	79
19	भारतातील उच्च शिक्षणाची वर्तमान स्थिती (संदर्भ – उच्च व तंत्र शिक्षण विभाग – महाराष्ट्र राज्य)	डॉ.जयमाला लाडे	82
20	भारतीय अर्थव्यवस्थेत कृषीचे महत्त्व	डॉ.विठ्ठल धिनमिने	88
21	मानवी जीवन मूल्यांच्या प्रचार,प्रसारात 'धग' कादंबरीची भूमिका	प्रा.पुरुषोत्तम निर्मळ	94
22	भारतीय अर्थव्यवस्थेत कृषी क्षेत्राची भूमिका	डॉ.मुरलीधर इंगोले	98
23	बाबाराव मुसळे यांच्या 'पाखल'कादंबरीवर जागतिकीकरणाचा पडलेला प्रभाव	डॉ.ज्ञानेश्वर कदम	103
24	मंगला गोडबोले यांचे विनोदी लेखन	कु.पल्लवी कोकाटे	106
25	भारतीय अर्थव्यवस्थेतील शेती क्षेत्राची भूमिका	पंढरी गोरे	111
26	लोकशाही बळकट करण्यासाठी शिक्षणाची भूमिका	डॉ.आम्रपाली मोंढे	117
27	भारतीय कृषी क्षेत्राचे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील योगदान	डॉ.चंद्रकांत गजेवाड	121
28	भारतीय अर्थव्यवस्थेत शेतीची भूमिका	भगवान देवसकर	125
29	उपेक्षित भटक्या विमुक्तांचे राष्ट्रनिर्मितीत योगदान	डॉ.डी.एस.पवार	129
30	लोकशाही सशक्तीकरणामध्ये शिक्षणाची भूमिका	डॉ.किरण पाईकराव	132
31	लोकशाहीच्या दृढिकरणामध्ये शिक्षणाचे योगदान : एक अभ्यास	कु.चित्रलेखा मोरे	136
32	लोकशाहीच्या सशक्तीकरणात शिक्षणाची भूमिका	डॉ.अशोक इंगोले	140
33	शिक्षणाची गुणवत्ता आणि शिक्षक : एक अभ्यास	स्वामी गुरप्पा	143
34	शिक्षणातून पर्यावरण साक्षरता – एक अभियान	डॉ.लता वाघेला	147

Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan
Arts College,Wadner

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) - 6.261, (CIF) - 3.452(2015), (GIF)-0.676 (2013)
Special Issue 197(B) : Emerging Innovative Trends in Higher Education
ISSN : 2348-7143
September-2019

भारतीय अर्थव्यवस्थेत कृषीचे महत्व

डॉ. विठ्ठल एम. घिनमिने
अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
श्री. साईबाबा लोक प्रबोधन कला महा. वडनेर
Vghinmine1980@gmail.com

प्रस्तावना :

भारतीय अर्थव्यवस्थेची विभागणी सेवा, औद्योगिक व कृषी अशा तीन क्षेत्रामध्ये झालेली असून एकुण घरगुती उत्पादनात सेवा क्षेत्राचा वाटा 54% , औद्योगिक क्षेत्राचा वाटा 31% तर कृषी क्षेत्राचा वाटा 15% आहेत. प्राचीन काळापासून कृषी भारतीय अर्थव्यवस्थेचे प्रमुख क्षेत्र असून आज भारताची 51% लोकसंख्या शेतीवर अवलंबून आहे. भारत खेडयाचा देश असून 68% लोकसंख्या ग्रामीण भागात वास्तव्य करतात. या ग्रामीण भागाचा मुख्य व्यवसाय शेती व शेतीसंबधित पुरक व्यवसाय आहेत. त्यामुळे भारतासारख्या विकसनशिल देशातील राष्ट्रीय उत्पन्नाचा मुख्य स्त्रोत, रोजगार आणि जीवन जगण्याचे प्रमुख साधन, औद्योगिक विकास, वाणिज्य तसेच विदेशी व्यापाराचा आधारस्तंभ भारतीय शेती आहेत असे म्हटल्यास वावगे ठरणार नाही. कोणत्याही देशाची आर्थिक प्रगती करण्यासाठी व बेरोजगारी दुर करण्यासाठी कृषीचा विकास होणे आवश्यक व अनिवार्य आहेत. देशाच्या समतोल विकासासाठी औद्योगिक विकासासोबतच कृषीचा विकास होणे आवश्यक असते. परंतु, अल्पविकसित देशामध्ये औद्योगिकरणाची गती मंद असते आणि लोकसंख्येची वाढ झपाटयाने होत असते. त्यामुळे बेकारी व बेरोजगारीची समस्या निर्माण होते. या अतिरिक्त लोकसंख्येला रोजगार देण्याचे कार्य कृषी क्षेत्र करित असते. याशिवाय औद्योगिक विकासाला अधिक विदेशी भांडवलाची आवश्यकता असते. परंतु, कृषी विकासाला विदेशी भांडवलाची आवश्यकता नसते. प्रसिध्द कृषी अर्थशास्त्रज्ञ कोल आणि हूवर यांनी असे म्हटले आहे की, संपूर्ण अर्थव्यवस्थ्येच्या विकासाकरिता शेती क्षेत्राचा विकास प्रथम होणे आवश्यक आहेत तर प्रो. शुल्ट्ज च्या मते ''कोणताही अल्पविकसित देश अन्नधान्यांच्या बाबतीत स्वयंपूर्ण आणि आत्मनिर्भरता प्राप्त केल्याशिवाय आर्थिक विकासाची कल्पना करू शकत नाही.''

भारताने स्वातंत्र्यानंतर अन्नधान्याच्या बाबतीत स्वावलंबी आणि आत्मनिर्भर होण्याच्या दृष्टिकोनातून पहिल्या पंचवार्षिक योजनेमध्ये शेतीला प्राधान्य दिले गेले. आणि एकुण खर्चाच्या 31% खर्च शेती व शेतीसंबंधित घटकावर करण्यात आला. त्यानंतर प्रत्येक पंचवार्षिक योजनेमध्ये शेतीक्षेत्रावर मोठया प्रमाणे खर्च करण्यात आलेला आहे. म्हणुनच गेल्या सहा दशकापासून अधिक कालावधी होऊन सुध्दा भारतीय अर्थव्यवस्थेत कृषीचे स्थान गौरवपूर्ण आहेत.

◈ भारतीय कृषीची मुख्य वैशिष्टये

भारतीय शेतीचे प्रमुख वैशिष्टये खालीलप्रमाणे आहेत.

१) जीवन जगण्याचे प्रमुख साधन :-

भारताची 68% लोकसंख्या ही खेडयामध्ये राहते. या ग्रामीण लोकाचा मुख्य व्यवसाय शेती असल्यामुळे या खेडयातील लोकांचे जीवन जगण्याचे प्रमुख साधन शेती आहेत. या शिवाय एकुण कार्यशिल लोकसंख्येच्या 58-4% लोकसंख्या शेतीवर अवलंबुन आहे. म्हणुनच भारतीय ग्रामीण लोक शेतीला आजही

Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan
Arts College,Wadner

MUL/03051/2012
ISSN 2319 9318

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

VIDYAWARTA

Special Issue Vol - 03 September 2019

Indian Council of Social Science research

Impress
Impactful Policy Research in Social Science

Government of India
Ministry of Human Resource Development

Sponsored

One Day Interdisciplinary National Level Seminar on

SELF HELP GROUPS AND SOCIO-ECONOMIC EMPOWERMENT OF WOMEN

Friday, 27th September, 2019

Organized By

Department of Economics
Shri Balaji Sansthan, Deulgaon Raja's
SHRI VYANKATESH ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE
Deulgaon Raja, Dist.Buldhana- 443 204.
NAAC Re-accredited at 'B' Level

41) महिला बचत गट एक अभ्यास
अंकुश लक्ष्मण गावीत & डॉ.विशाल एस. करपे, विसरवाडी ||172

42) हिंगणघाट तालुक्यातील महिला बचत गटांचा विशेष अभ्यास
डॉ. विठ्ठल घिनमिने, जि. वर्धा ||175

43) स्वयं सहाय्यता बचत गटाद्वारे महिलांचे सबलीकरण
प्रा.डॉ.विठ्ठल निलकंठ ठावरी, जि.चंद्रपूर ||180

44) महिला सक्षमिकरणासाठी स्वयं:सहायता गट: एक प्रभावी माध्यम
प्रा. डॉ. योगेश दा. उगले, जि. यवतमाळ ||184

45) स्वयंसहायता बचत गट आणि महिलांचे आर्थिक सामाजिक सबलिकरण
प्रा. डॉ. रामदास डी. मुक्टे, हिंगोली ||188

46) स्वयं सहाय्यता गटाच्या माध्यमातून महिलांचे सक्षमीकरण (Women's Empowerment ...
डॉ. गजानन भा. पाटील, नागपूर ||190

47) स्वंय साहाय्यता गट आणि महिला सक्षमीकरण
श्री.युवराज धनाजी खडके जि.सोलापर ||197

48) इगतपुरी तालुक्यातील स्त्रीचळवळीचे महिला सक्षमीकरणातील महत्व व भूमिका
प्राचार्या डॉ. ज्योत्स्ना दिनकरराव सोनखासकर & वाजे कल्पना महादू, नाशिक ||201

49) भारतातील स्वंय – सहाय्यता बचत गटाचे स्वरूप
प्रा.एल.एस.सिताफुले, जि. रत्नागिरी ||204

50) बचत गटातुन महीलांचे आर्थिक सामाजिक सक्षमिकरण
प्रा. मनिषा म. किर्तने, वाशिम ||209

51) स्वयंसहाय्यता बचत समूहांचा ग्रामीण जीवनशैलीवरील प्रभावाचा अभ्यास : अकोला ...
अनंत शत्रुघ्न गावंडे, अमरावती ||211

52) ग्रामीण एवं शहरी महिलाओं के आर्थिक विकास में स्वर्ण जंयती अल्प ऋण योजना ...
डॉ. श्वेता शर्मा, इन्दौर ||215

53) स्व सहायता समूहों के माध्यम से महिलाओं का आर्थिक व सामाजिक विकास ...
डॉ. जे. डी. गुप्ता, अमरावती ||219

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

Principal

याकरीता बचतगटांना त्यांचे हक्क व अधिकार याबाबत जागृती करणे आवश्यक आहे.

९) भांडवलाची कमतरता :—

बचतगटातील महिलांकडे भांडवलाची कमतरता असते.भांडवल उपलब्ध होत नसल्याने बचतगटांचा अपेक्षित विकास होत नाही.अशा वेळेस सरकारने बचतगटांतील महिलांना पुरेशा प्रमाणात व कमी व्याजदरात कर्ज उपलब्ध करुन द्यावे.

१०)नफाप्राप्ती

गटातील महिला वेगवेगळी उत्पादने तयार करतात पण वस्तूंचा उत्पादन खर्च जास्त असेल तर बाजारपेठेतील किंमतीनूसार ती वस्तू कमी किंमतीत विक्री करु शकत नाहीत. म्हणून बचत गटातील महिलांनी तयार केलेल्या उत्पादनांची सरकारकडून योग्य किंमतीला खरेदी करण्यात यावी. या उत्पादनांचा उत्पादन खर्च प्राप्त झाला तरच त्या एखादा व्यवसाय मोठ्या प्रमाणात आणि चांगल्या प्रकारे करु शकतील.

सारांश :—

आजच्या स्पर्धेच्या युगात अनेक आव्हाने बचतगटांसमोर आहेत. परंतू सध्याची परिस्थिती वेगाने बदलत आहे. बँका, विमा कंपन्या, स्वयंसेवी संस्था, सरकारी यंत्रणा यांनी सकारात्मक विचाराने बचत गटांसोबत चांगले काम केले तर चांगली यंत्रणा उभी राहू शकते. यासाठी नियोजनाची गरज आहे. आज महिलांनी अनेक उद्योग, व्यवसाय बचत गटाच्या माध्यमातून उभारले आहेत. व त्यांनी तयार केलेल्या उत्पादनाला बाजारपेठ मिळावी म्हणून शासनही प्रयत्नशील आहे. महिलांमध्ये असणारे संवादकौशल्य, वेळेचे नियोजन, जबाबदारीची जाणीव, जोखीम स्विकारण्याची वृत्ती, यशस्वी होण्याची क्षमता, नेतृत्व गुण, चोख व्यवहार या उपजत उद्योजकीय गुणांचा वापर करुन बचत गटातील महिला उद्योग क्षेत्रात आपले कर्तृत्व सिद्ध करु शकतात.

सदर्भ :—

१) प्रा.एम.यु.मुलानी (२००६), महिला स्वयंसहाय्यता बचतगट, डायमंड पब्लिकेशन्स,पुणे — ३०

२) www.Fromprahar.in

३) www.mr.m.wikipedia.org

४) www.shodhganga.inflibnet.ac.in

५) www.sites.google.com

42

हिंगणघाट तालुक्यातील महिला बचत गटांचा विशेष अभ्यास

डॉ. विठ्ठल घिनमिने
सहाय्यक प्राध्यापक अर्थशास्त्र विभाग,
श्री. साईबाबा लोकप्रबोधन कला महा. वडनेर,
ता. हिंगणघाट, जि. वर्धा

****

प्रस्तावना:

दुसऱ्या महायुध्दानंतर प्रत्येक देशाने आपला विकास साध्य करण्याठी प्रयत्न केलेले दिसून येतात. आर्थिक विकासाची संकल्पना खऱ्या अर्थाने सन १९५० च्या नंतर उदयास आलेली आहे. कोणत्याही देशाच्या आर्थिक विकासात लोकसंख्या आणि नैसर्गिक साधन संपत्ती हे दोन्ही घटक महत्वपूर्ण असतात. परंतु, लोकसंख्या हा आधिक कार्यशिल घटक असतो. कार्यशिल लोकसंख्येत कार्यक्षमता व गुणवत्ता असणे आवश्यक असते. भारताच्या २०११ च्या जनगणनेनुसार एकुण लोकसंख्येत पुरूषाचे प्रमाण ५१.५ प्रतिशत आणि स्त्रीयांचे प्रमाण ४८.५ प्रतिशत आहेत. याशिवाय भारतात ग्रामीण लोकसंख्या ६८.८ प्रतिशत असून शहरी लोकसंख्या ३१.२ प्रतिशत आहेत. भारत कृषीप्रधान देश असून कृषी व्यवसायात ५१ प्रतिशत लोकसंख्या प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्षपणे अवलंबून आहेत. याचा अर्थ असा होतो की, भारतातील विकास प्रक्रियेत ग्रामीण लोकसंख्येचे स्थान महत्वपूर्ण स्थान असून यामध्ये स्त्रीयाची भुमिका सुध्दा खुपच परिमाणकारक आहेत. ग्रामीण भागाचा विकास होण्यासाठी कृषी ही शाश्वत व स्वयंपूर्ण असणे आवश्यक आहेत सोबतच कृषीला शेतीपुरक उद्योग असणे आवश्यक आहेत. भारतीय अर्थव्यवस्था ही कृषीप्रधान अर्थव्यवस्था असून दारिद्रयाचे अधिक प्रमाण उत्पन्नाच्या तुलनेत खर्च जास्त त्यामुळे बचतीचे प्रमाण कमी, कर्ज काढण्याचे

Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan
Arts College,Wadner

भारती विद्यापीठ
अभिमत विश्वविद्यालय, पुणे

नॅक द्वारे पुर्नमुल्यांकनात 'A+' दर्जा प्राप्त
केंद्र सरकारच्या मनुष्यबळ विकास मंत्रालयातर्फे 'A' दर्जा प्राप्त

Celebrating and Beyond
BHARATI VIDYAPEETH

अभिजीत कदम इन्स्टिटयुट ऑफ मॅनेजमेंट ॲन्ड सोशल सायन्सेस, सोलापूर

आयोजित

मराठी अर्थशास्त्र परिषदेचे 43 वे राष्ट्रीय अधिवेशन

मनुष्याणाम् वृत्तीरर्थः।

अर्थभारती

स्मरणिका २०१९-२०

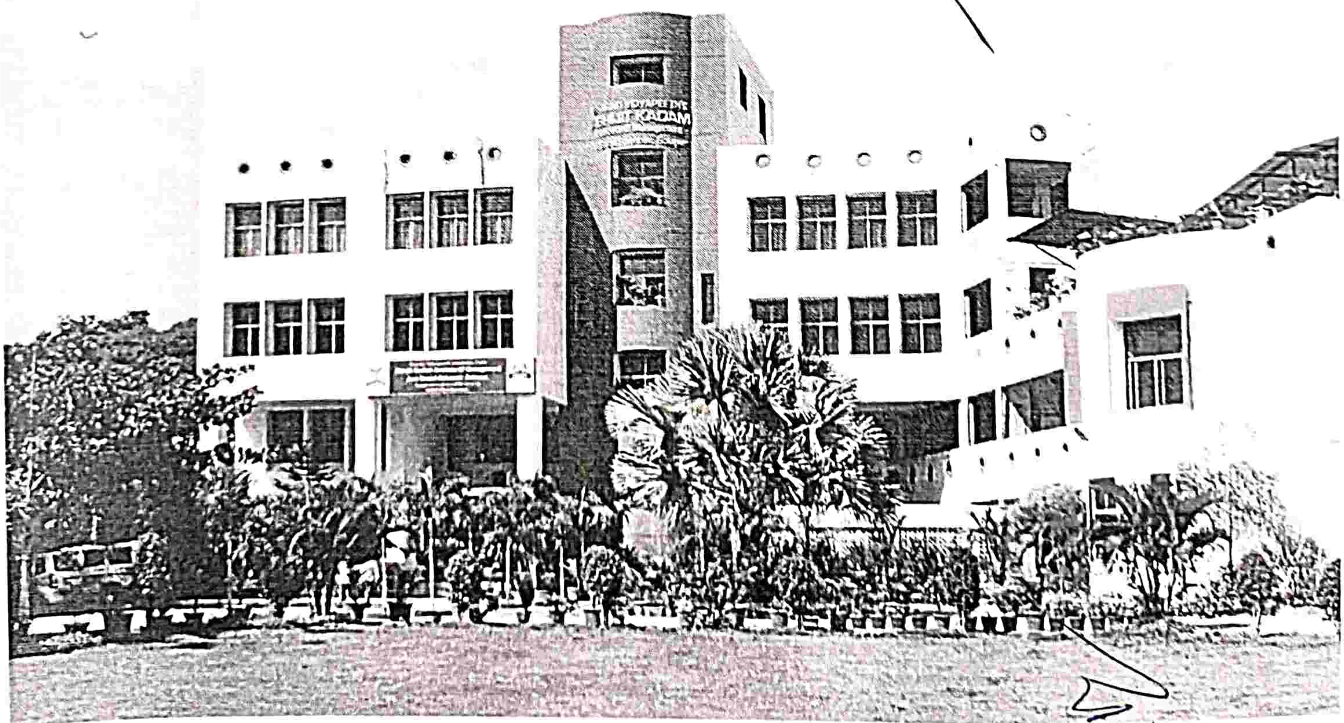

Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan
Arts College,Wadn

अनुक्रमाणिका

विषय १ - महात्मा गांधींच्या आर्थिक विचारांची समर्पकता

क्र.	शोध निबंध	शोध निबंध लेखक	पृ.क्र.
१	महात्मा गांधी यांचे आर्थिक विचार	डॉ. पुजारी अल्लप्पा धरेप्पा	१
२	महात्मा गांधी यांचे आर्थिक विचार	डॉ. रमजान फत्तु खान मुजावर	२
३	महात्मा गांधी यांचे आर्थिक विचार	डॉ. संजय पांडुरंग पाटील प्रा. कुशल अनिल चौधरी	३
४	महात्मा गांधीचे विचार	श्री मुरलीधर पंडित गायकवाड	४
५	महात्मा गांधी यांच्या आर्थिक विचारांची आजच्या काळातील उपयुक्तता	प्रा. जे. एस. इंगळे	५
६	महात्मा गांधी यांच्या आर्थिक विचारांची उपयुक्तता	डॉ. राजेंद्र शिवयोगी शिरसी	६
७	महात्मा गांधीजींचे आर्थिक विचारातील योगदान	प्रा. धनपुने सोनल वसंतराव	७
८	महात्मा गांधीच्या ' खेड्याकडे चला' या विचारांची वर्तमान भारतीय अर्थव्यवस्थेतील गरज	डॉ. संजय पांडुरंग पाटील प्रा. महाजन प्रवीण भास्कर	८
९	गांधी सर्वसमावेश शाश्वत विकासची साधने - ससर्वोदय व सहकार	प्रा. प्रवीण पी. डांगे डॉ. विजय ए. पाटील	९
१०	महात्मा गांधीच्या आर्थिक विचारांची समर्पकता	प्रा. नलिनी विठ्ठल पाचर्णे	१०
११	महात्मा गांधीच्या आर्थिक विचारांची समर्पकता	डॉ. एस. एच . कडेकर डॉ. डी. बी. मोरे	११
१२	महात्मा गांधीच्या आर्थिक विचारांची समर्पकता	डॉ. हिरालाल वामन चव्हाण	१२
१३	महात्मा गांधीच्या आर्थिक विचारांची समर्पकता	डॉ. कल्पना भजनी	१३
१४	महात्मा गांधीच्या आर्थिक विचारधारेची समर्पकता	डॉ. माधुरी लेले	१४
१५	महात्मा गांधीच्या आर्थिक विचारांची समर्पकता	डॉ. करमसिंग रा. राजपूत डॉ. एम. बी. ठिकरे	१५
१६	महात्मा गांधीजींच्या आर्थिक विचारांची वर्तमानकालीन उपयुक्तता	डॉ. राहुल शं . म्होपरे	१६
१७	महात्मा गांधीच्या आर्थिक विचारांची वर्तमान परिस्थितीशी समर्पकता	प्रा. हेमंत अनिल जोशी	१७
१८	महात्मा ग्रामविकासाची संकल्पना व सद्यस्थिती	डॉ. विठ्ठल घिनमिने	१८
१९	गांधीजींच्या दृष्टिकोनातून महिला सक्षमीकरण	कु. संगीता बोरसे डॉ. सुभाष पाटील	१९
२०	भ्रष्टाचारासंदर्भात म. गांधीजींच्या विचारांची संमर्पकता	डॉ. अविनाश कुलकर्णी	२०

Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan
Arts College,Wadner

महात्मा गांधीजींची ग्रामविकासाची संकल्पना व सद्यस्थिती

डॉ. विठ्ठल घिनमिने
आजीव क्रमांक – 1519
सहाय्यक प्राध्यापक
श्री. साईबाबा लोकप्रबोधन कला महा. वडनेर
ता. हिंगणघाट जि. वर्धा
Mo.No. 9689642449
E-mail id : vghinmine1980@gmail.com

प्रस्तावना :–

भारताच्या स्वातंत्र्य लढयाचे मुख्य मानकरी. आपला देश ज्यांना 'राष्ट्रपिता' 'महात्मा' अशा आदरयुक्त व्यक्ती म्हणून ज्यांची गणना केली जाते ते म्हणजे मोहनदास करमचंद गांधी हे होय. भारताच्या स्वातंत्र्य लढयातील प्रमुख नेते व तत्वज्ञ होते. त्यांनी अहिंसात्मक असहकार आंदोलनानी गांधीजींनी भारताला स्वातंत्र्य मिळवून दिले. "महात्मा गांधीसारखा माणुस या भुतलावर होऊन गेला असा विश्वास कदाचित भविष्यकालीन पिढया ठेवणार नाहीत" असे मत अल्बर्ट आईन्स्टाईन यांनी व्यक्त केले होते. महात्मा गांधीजीच्या विचारावर आणि जीवनविषयक तत्वज्ञानावर गीता, उपनिषद यांचा प्रभाव होता. संत कबीर, मीराबाई गुरूनानक यांच्या सारख्या संतांचे विचार यांना प्रभावित करणारे होते. राजकीय क्षेत्रात त्यांनी नामदार गोपाळकृष्ण गोखल्यांना आपले गुरू मानले होते. याशिवाय टॉलस्टॉय, थोरो, रस्किन इत्यादी विदेशी व्यक्तींचा व त्यांच्या लेखनाचा त्यांच्या विचारावर प्रभाव होता. त्यामुळे गांधीजींचे जीवनविषयक तत्वज्ञान हे विविध प्रभावचे अद्वितीय मिश्रण होते.

भारताची अर्थव्यवस्था प्रामुख्याने कृषीप्रधान असून एकुण 'ग्रामीण' लोकसंख्येपैकी जवळपास ७० टक्के लोकसंख्या ग्रामीण भागात वास्तव्य करतात. म्हणुनच देशाचा जर सर्वांगिण विकास करावयाचा असेल तर खेडे स्वंयपूर्ण केल्याशिवाय देशाचा विकास करणे शक्य होणार नाही. त्यामुळेच गांधीजींनी खेडयाकडे चला संदेश दिला. खेडे हा भारताचा आत्मा असून खेडाच्या विकासाशिवाय भारताचा विकास अपूर्ण आहे असे गांधीजीचे मत होते. देशातील बहुसंख्य लोक प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष रित्या ग्रामीण अर्थव्यवस्थेवर अवलंबुन असून भारताची आर्थिक प्रगती कृषी विकासावर अवलंबुन आहे. कृषी ग्रामीण क्षेत्रातील उत्पादकता, गुंतवणूक, रोजगार निर्मिती यावर ग्रामीण अर्थव्यवस्था अवलंबुन असते. गांधीजीनी ग्रामविकासाची संकल्पना मांडताना त्यांनी ग्रामस्वराज्य, आदर्शग्राम कसे असावे स्वयंपूर्ण ग्राम शेती व पशुपालन, ग्रामस्वच्छता व ग्रामीण आरोग्याचा सहसंबंध यासंबंधी त्यांनी विचार मांडले आहेत. परंतू गांधीजींनी मांडलेले विचार एक अर्थशास्त्रज्ञ म्हणुन मांडले नाही. ते अर्थशास्त्रज्ञ नव्हते किंवा त्यांनी अर्थशास्त्रविषयक स्वतंत्र्य ग्रंथ ही लिहला नाही. त्यांनी जीवनाचे जे तत्वज्ञान मांडले त्यांतच त्यांचे आर्थिक विचार विखुळलेले आढळतात. गांधीजीच्या आर्थिक विचारात ग्रामविकासाच्या संकल्पनेला महत्वपूर्ण स्थान आहेत. महात्मा गांधीजीची आदर्श खेडयाची संकल्पना पुढीलप्रमाणे होती.

१) देशातील प्रत्येक खेडे हे स्वयंपूर्ण असावे. तसेच अन्न, वस्त्र, निवारा या मुलभूत गरजा गावामध्येच पूर्ण झाल्या पाहीजे.
२) प्रत्येक खेडे हे आर्थिकदृष्या स्वंयपूर्ण व सक्षम असावे.
३) प्रत्येक गावाची रचना व्यवस्थाबध्द असावी.
४) संपूर्ण शेत जमिनीतून अन्नधान्याची पिके घेण्यास प्रथम प्राधान्य असावे नंतर राहीलेल्या जमिनीतून नगदी पिके घेण्यात यावे.
५) प्रत्येक खेडयात प्राथमिक शिक्षणाची व्यवस्था असावी आणि प्राथमिक शिक्षण प्रत्येक व्यक्तीसाठी अनिवार्य असावे.
६) खेडयातील लघु व कुटीर उद्योगांना सक्षम रण्यासाठी या उद्योगाचे प्रशिक्षण गावामध्ये देण्याची व्यवस्था करण्यात यावी.
७) कृषी आधारित मालावर प्रक्रिया करण्याची व्यवस्था खेडयामध्ये असावी.
८) खेडयामध्ये दळवळणाची साधने आरोग्याच्या सोयी व सुविधा असाव्या.
९) ग्रामीण लोकांना सुखी, समाधानी व आत्मनिर्भर बनविण्यासाठी प्रयत्न करावे.

Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan
Arts College,Wadner

2019-20

Impact Factor - 6.261 ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

December -2019

SPECIAL ISSUE-CCV

भारतीय अर्थव्यवस्था : स्थिती व दिशा

Indian Economy : Condition & Direction

Volume -2

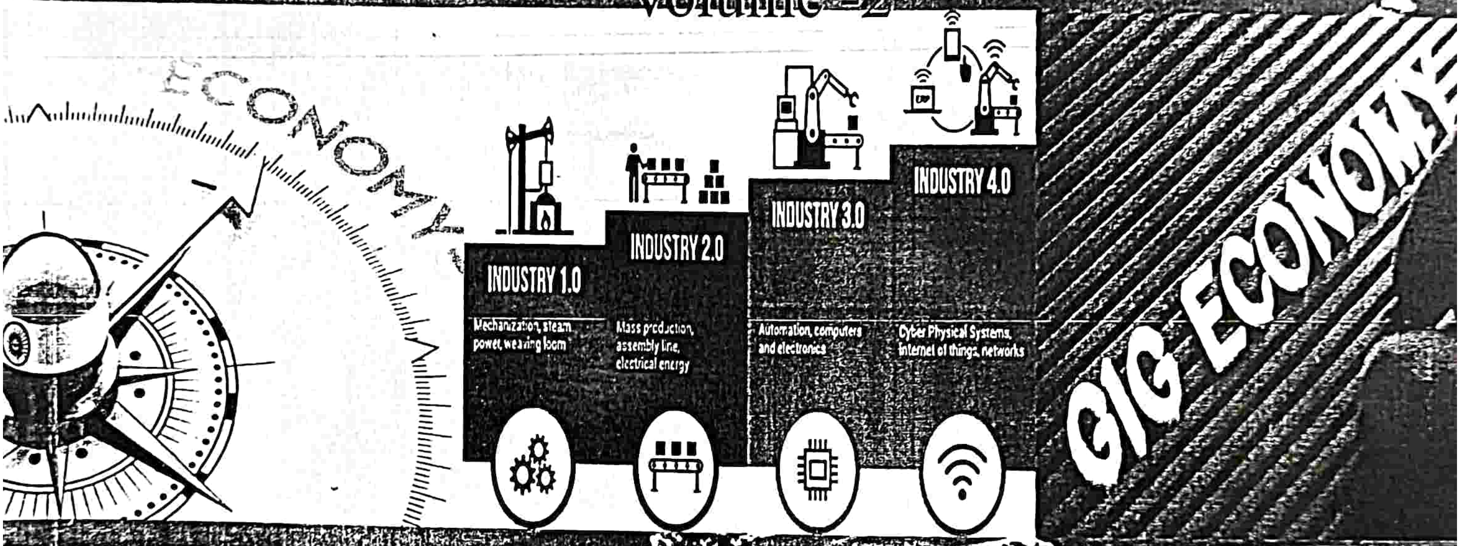

Guest Editor
Dr. Subodh kumar Singh
(Principal)
Prof.Ravindra B.Shende
HOD, Dept of Economics
Lokmanya Mahavidyalaya,
Warora Dist-Chandrapur (MS)

Executive Editor:
Prof. Virag S. Gawande
Director,
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Chief Editor
Mr. Dhanraj T. Dhangar
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

RESEARCH JOURNEY
MULTIDISCIPLINARY INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

Principal
Shri Saibaba Lok Prabodhan
Arts College,Wadner

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
52	लघू उद्योगांचि प्रगती दूरुपरेषा	प्रा. डॉ. आर. ए. फुलकर	210
53	एक आर्थिक विचारवंत – डॉ. आंबेडकर	डॉ. संगीता जी. टक्कामोरे	216
54	भारतीय अर्थव्यवस्था सद्यस्थिती व आव्हाने	श्री. मदन जी. प्रधान, डॉ. जयंतकुमार एम. मस्के,	220
55	भारतीय अर्थव्यवस्थतेत क्रिकेट खेळाची भुमिका	प्रा. उत्तम रामचंद्र देउळकर	223
56	भारतीय अर्थव्यवस्थेत शाश्वत शेती आजच्या काळाची गरज	डॉ. कल्पना भजनी / डॉ. कांचनमाला क्षीरसागर	226
57	भारतीय अर्थव्यवस्था की वर्तमान स्थितीतथा आर्थिक सर्वेक्षण	प्रा. डॉ. प्रिति ई. बंडे	230
58	जागतीकीकरणाचा भारतीय अर्थव्यवस्थेतील प्रवास:एक आर्थिक अध्ययन	प्रा. डॉ. अमोल गिरीधरराव आवंडकर	233
59	ग्रामीण विकास व दारिद्रय निर्मुलन कार्यक्रमांची परिणामकारता	डॉ. एस पी. झांबरे,	236
60	भारतातील वस्तु व सेवा कर – एक विश्लेषण	प्रा.डॉ.विठ्ठल निलकंठ ठावरी	238
61	लोकसंख्यावाढ :– एक सामाजिक समस्या	प्रा.बाळकृष्ण कारु रामटेके	242
62	लिंगभाव आणि विकास–अर्थकारणाचे स्त्रीवादी दृष्टीकोणातून विश्लेषण	डॉ.प्रविण दिगांबर मुधोळकर	246
63	जागतिकीकरणाचे परिणाम	प्रा.डॉ. मेघमाला अं. मेश्राम	251
64	जागतिकीकरण आणि भारताची राष्ट्रीय सुरक्षा	प्रा. तानाजी माने	254
65	आर्थिक मंदी उद्‌भण्याची कारणे आणि उपाययोजना	डॉ. रंजना सुखदेव लांजेवार	257
66	भारतातील ग्रामिण विकासाचे वास्तव: एक अवलोकनात्मक अभ्यास	प्रा. डॉ. मंगेश कडू	260
67	गिग अर्थव्यवस्थेचा (Gig Economy) फ्रिलान्सच्या (Freelance) दृष्टीकोनातून भारतीय अर्थव्यवस्थेवरील परिणाम – एक नवप्रवर्तनात्मक अध्ययन	प्रा. हितेश मा. दडमल	263
68	कृषी विकासात शिक्षण व संशोधनाचे महत्व	डॉ. विठ्ठल घिनमिने	267
69	आदिवासी विकास विभागाच्या योजना आणि आदिवासी शेतकरी	प्रा.एन.एस.गेडाम	272
70	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे अर्थशास्त्रीयदृष्टिकोण	प्रा. निलेश अरूण दूर्गे	276
71	Industry 4.0 आणि भारत	प्रा. निहार अशोक बोदेले	281
72	कृषीआधारीत उद्योग व ग्रामीण विकास	प्रा. डॉ. प्रज्ञा बागडे	285

Principal
Sai Saibaba Lok Prabodhan
Arts College, Wadner

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal
Impact Factor - (CIF) - 3.452, (SJIF) - 6.261, (GIF) - 0.676 (2013)
Special Issue
ISSN : 2348-7143
December 2019

कृषी विकासात शिक्षण व संशोधनाचे महत्व

डॉ. विठ्ठल घिनमिने
श्री. साईबाबा लोकप्रबोधन कला महा. वडनेर ता.हिंगणघाट जि. वर्धा

भारतीय शेती हजारो वर्षापासून पारंपारिक पध्दतीने केली जात आहे. भारत विकसनशिल देश असून कृषी भारतातील महत्वपूर्ण क्षेत्र आहे. कृषी क्षेत्रास आजही भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा म्हटले जाते. भारताच्या एकुण लोकसंख्येपैकी ५२ टक्के लोकसंख्या कृषी क्षेत्रावर अवलंबुन असून देशाच्या राष्ट्रीय उत्पन्नामध्ये कृषीचा वाटा १५ टक्के आहे. भारत खेडयाचा देश असून ग्रामीण भागातील मुख्य व्यवसाय कृषी असल्याने कृषीला भारतीय अर्थव्यवस्थेचा आत्मा समजला जातो. वर्तमानकाळात शेती क्षेत्रात अनेक समस्या दिसून येतात. यामध्ये देशाच्या वाढत्या लोकसंख्येसाठी अन्नधान्याचा प्रश्न, जमिन सुधारणा, शेती क्षेत्रातील ग्रामीण बेरोजगारी, शेतमाल विपणनाचा प्रश्न, ग्रामीण कर्जबाजारीपणा तसेच शेतकऱ्यांचा मोठया प्रमाणात आत्महत्या इत्यादी. शेतीच्या व्यवसायाच्या प्रगती शिवाय कोणताही देश प्रगती करू शकणार नाही. त्यामुळे देशाच्या प्रगतीसाठी शेतीची प्रगती होणे आवश्यक आहे.

शेतीची उत्पादकता वाढविण्यासाठी शेतीच्या परंपरागत स्वरूपात बदल करून आधुनिक स्वरूपाचे कृषी तंत्रज्ञानाचा वापर, जलसिंचनाच्या प्रभावी सोयी, आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर, शेतमाल विपननातील सुविधा, सहकारी शेती इत्यादीमध्ये बदल करण्याच्या दृष्टीने शेतीविषयक शिक्षण व संशोधन अत्यंत महत्वाचे आहे. शेतकऱ्यांना शेतीविषयक शिक्षण व संशोधनाचा फायदा होऊन शेतकऱ्यामध्ये प्रगत दृष्टीकोन निर्माण होणे महत्वाचे आहे. त्यामुळे देशाच्या आर्थिक विकासाला वेगाने चालना मिळेल.

कृषी विकासात कृषी शिक्षणाचे महत्व :—

१) उत्पादन व उत्पदकतेमध्ये वाढ :— शेतीविषयक शिक्षण दिल्यास शेती आधुनिक पध्दतीने अद्ययावत कशी करावयाची या संदर्भात मार्गदर्शन प्राप्त होतात. शेतकऱ्यांना पिकांच्या सुधारित बियाण्याची निवड, पिकांची देखभाल, पीक संरक्षण पिकावरील रोग, खते आणि रसायनाचा उपयोग या सर्व बाबींचे योग्य नियोजन केल्यास उत्पादनात वाढ होते. म्हणुनच उत्पादन वाढविण्यासाठी कृषी विकासाने शिक्षण देणे आवश्यक आहे.

२) शेतकऱ्यांना शास्त्रीय व अद्ययावत ज्ञान :—

कृषी शिक्षणाचा मुख्य उद्देश शेतकऱ्यांना शेतिविषयक शास्त्रीय व अद्ययावत ज्ञान देणे हा आहे. भारतातील शेती व्यवसाय हा प्राचीन व्यवसाय असून आधुनिक काळात हा व्यवसाय शास्त्रीय पध्दतीने करणे आवश्यक आहे. वर्तमान काळात भारतासारख्या देशात लोकसंख्येचे वाढते प्रमाण, ग्रामीण भागातील बेरोजगारीचा प्रश्न सोडविण्यासाठी तसेच वाढती लोकसंख्या व अन्नधान्याची गरज या सर्व बाबींचा विचार करता शेतकऱ्यांना शेतिविषय ज्ञान देऊन त्याना प्रशिक्षीत करणे आवश्यक आहे. शेतकऱ्यांनी योग्य पिकांची लागवड करतांना सुधारित बियाणांचा वापर, खते, रसायनांचे प्रमाण, शेतमालाची विक्रीपध्दती, शेतीसंबंधीचे नियोजन यांत्रिकीकरण, सिंचनाच्या सोयी, शेती पुरक उद्योग, शेतमाल विक्रीव्यवस्था, पतपुरवठा व नैसर्गिक परिस्थितीचे व्यवस्थापन इत्यादी सर्व बाबींचे योग्य नियोजन करण्यासाठी शेतकऱ्यांना शास्त्रीय व अद्ययावत ज्ञानाची आवश्यकता आहे. ही आवश्यकता कृषी शिक्षणानी पूर्ण केली जाते.

३) शेती विकासाचे कार्यक्रम प्रभावीपणे राबविणे :

शेतीचा प्रगत विकास करून उत्पादन वाढविणसाठी पंचवार्षिक योजनेच्या माध्यमातून अनेक शेतीविषयक कार्यक्रम राबविण्यात आलेले आहेत. हे कार्यक्रम राबविण्यासाठी शेती कार्यक्रम राबविणाऱ्या कर्मचाऱ्यांना योग्य प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे. कर्मचाऱ्यांना प्रशिक्षण देतांना शेती विषयक प्रभावी शिक्षण पुरविणे आवश्यक असून जर कर्मचारी प्रशिक्षीत नसेल तर त्यांना शेतकऱ्यांच्या समस्या व त्यांना येणाऱ्या अडचणी सोडविणे शक्य होणार नाही.

४) शेतीशास्त्राची माहिती :—

भारताचा मुख्य व्यवसाय शेती असून आजही ५२ टक्के लोकसंख्या शेती क्षेत्रावर प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष रित्या शेतीवर अवलंबून आहे. शेती औद्योगिकरणाचा पाया आणि भारतीय अर्थव्यवस्थेचा आत्मा असल्याने शेतीसाठी लागणारे भांडवल व श्रमपुरवठा शेती क्षेत्रातून प्राप्त होतो. शेतीशास्त्रामध्ये शेतीविषयक विविध संकल्पनांचा समावेश करण्यात येतो. यामध्ये उत्पादन, उत्पादकता, शेतमालाची साठवणूक, शेतमालाची विक्री, वितरण, शेतमालाच्या किंमती इत्यादी समावेश होतो. याशिवाय पर्याप्त धारण क्षेत्र, शेतीमध्ये उपयोगात आणणारी अवजारे, शेतीचे यांत्रिकीकरण, शेतीपुरक व्यवसाय या सर्व संकल्पनांची शास्त्रशुध्द माहिती ही शेतीशास्त्राशी संबंधित असल्याने शेती शिक्षणाचे महत्व अतिशय आहे.

Principal
Shri Saibaba Lokprabodhan
Arts College,Wadner